
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Safont Jubany, Ivette; Ramírez Sevilla, Esperança, dir. Grecs i asteques : estudi comparatiu de les religions. 2014. 59 pag. (804 Grau en Estudis Clàssics)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/119198>

under the terms of the license

GRECS I ASTEQUES: ESTUDI COMPARATIU DE LES RELIGIONS.

Ivette Safont Jubany | Estudis Clàssics
NIU: 1272817

Agraïments:

En primer lloc vull agrair a la Professora Margarita Martí i Elias per haver-me introduït i motivar-me a estudiar Estudis clàssics. A la Laura Serrano i Tapioles, l'Anabel Torres i Colmenares i l'Antoni Blanché i Xandri per ajudar-me durant aquests mesos a no defallir davant les dificultats que m'ha suposat introduir-me en una cultura totalment desconeguda per mi.

A l'arquitecte Ronald Alexander Berliner i Navarro per ensenyar-me el fascinant món asteca i els jaciments més antics i espectaculars dels quals conta l'actual Estat de Mèxic i al Professor i arqueòleg José Calderón i Kluczynski de la Universidad Nacional Autónoma de México per rebrem i aconsellar-me durant la meva petita estada al territori asteca.

I finalment un etern agraïment a la Professora Esperança Ramírez i Sevilla per acceptar ser la tutora d'aquest petit gran projecte, aconsellar-me i ajudar-me en tot moment en l'evolució de l'estudi durant aquest curs.

ÍNDIX

1. INTRODUCCIÓ	p.2
2. TEORIES SOBRE L'ORIGEN DE LES RELIGIONS.....	p.3
3. CONTEXTUALITZACIÓ DE LA CIVILITZACIÓ ASTECA	p.4
4. COSMOGONIA I TEOGONIA.....	p.5
4.1 Cosmogonia i teogonia gregues.....	p.5
4.2 Antropogonia grega.....	p.9
4.3 Cosmogonia i teogonia asteques.....	p.10
4.4 Antropogonia asteca.....	p.13
4.5 Comparació de la cosmogonia, teogonia i antropogonia.....	p.14
5. EL PANTEÓ.....	p.17
5.1 El panteó grec.....	p.17
5.2 El panteó asteca.....	p.27
5.3 Comparació dels panteons.....	p.35
6. EL SACERDOCI.....	p.39
6.1 El sacerdocí en el món grec.....	p.39
6.2 En sacerdocí en el món asteca.....	p.40
6.3 Comparació del sacerdocí.....	p.43
7. ELS TEMPLES.....	p.45
7.1 Els temples asteques.....	p.45
7.2 Els temples grecs.....	p.46
7.3 Comparació dels temples.....	p.47
8. ELS RITUALS	p.48
8.1 Els rituals asteques.....	p.48
8.2 Els rituals grecs.....	p.50

8.3 Comparació dels rituals.....	p.52
9. CONCLUSIONS.....	p.54
10. BIBLIOGRAFIA.....	p.55

1.INTRODUCCIÓ:

El treball que presento a continuació pretén ser un estudi comparatiu entre dues cultures: la grega i l'asteca. El que m'ha portat a fer aquest treball és la similitud en molts aspectes que moltes vegades trobem entre el desenvolupament de les societats antigues del món, i sorprenentment pel que fa a les creences religioses de cultures que no haurien estat en contacte; en aquest cas per situació geogràfica i sobretot cronològica.

Els que ens dediquem a l'estudi de les cultures del Mediterrani trobem que hi ha moltes semblances entre les religions, però sovint és el mateix contacte que hi ha entre aquestes civilitzacions el que justifica aquestes semblances. En aquest treball el meu objectiu és anar més enllà del Mediterrani; és a dir, intentar descobrir si aquestes similituds que hi ha entre cultures veïnes les podríem arribar a trobar entre dues cultures totalment aïllades.

Abans de presentar el nucli principal de l'estudi, he cregut convenient fer una menció als estudis que s'han realitzat sobre la mitologia comparada i una breu contextualització a la cultura asteca, ja que per a mi fins fa poc era un camp totalment desconegut.

En el nucli del treball, per tal d'aconseguir una visió general, he centrat la recerca d'ambdues religions en cinc blocs principals, bàsics per entendre l'engranatge i el desenvolupament d'aquestes i valorar finalment si aquests sistemes són semblants o no, si tenim punts de contacte o patrons al voltant el mite i el culte:

- 1.La cosmogonia, teogonia i antropogonia.
- 2.El panteó.
- 3.L'organització de les institucions religioses i la importància que tenen dins la societat.
- 4.Els temples.
- 5.El rituals.

Al final de l'estudi dedico un apartat a la valoració dels resultats que la comparació de les dues religions m'ha aportat.

2. TEORIES SOBRE L'ORIGEN DE LES RELIGIONS¹:

Dins de la mitologia comparada trobem diferents estudis i corrents, desenvolupats sobretot a Anglaterra durant el s.XIX, acompanyats del sorgiment de l'antropologia. Aquestes teories, tot i que van tenir certa força, no es van arribar a desenvolupar, i van quedar certament en teories que podem considerar versemblants o no. Malgrat això, val la pena fer-ne esment, almenys de les més importants i rellevants, ja que poden arribar a ajudar a comprendre els patrons humans a l'hora de desenvolupar la religió i per extensió la identitat cultural.

L'Escola mítico-natural considerava que els déus de l'antiguitat eren fenòmens de la naturalesa personificats. Els homes rebien el coneixement a través dels sentits i a allò intangible li van donar la idea de deïtat.

El seu màxim representant era Max Müller, considerat el fundador de la mitologia comparada, sostenia que només el nom de les divinitats podia rebel·lar d'on provenia la religió. D'aquesta manera centra el seu treball en un estudi lingüístic i sobre l'etimologia dels noms. Per tant, entenent el significat dels noms de les divinitats es podria entendre realment el que voldrien dir les històries sobre aquests i les metàfores que realment representaven les divinitats.

Per una altra banda trobem Herbert Spencer, que considerava que els humans tindrien la concepció de dualitat ja que veien fenòmens com el sol i la lluna, els núvols i les estrelles, així doncs, de la mateixa manera que tot el que envolta l'home és dual, ell mateix ho seria. Les divinitats haurien sorgit del que podem considerar espectres, és a dir, la representació dels homes sense llur cos que apareix als somnis.

Molt vinculada a l'explicació de Spencer trobem la teoria animista d'Edward Tylor, qui proposa que per argumentar fets com les malalties o la mort els humans necessitarien d'ànima. Situant com a origen de la religió els somnis, l'ànima seria capaç de separar-se del lloc on està i aquests éssers acabarien convertint-se en divinitats.

Tant la proposta de Spencer com la de Tylor les podem considerar una mateixa teoria, ja que suposarien que l'origen de la religió estaria en els somnis. En canvi, John Swanton argumenta que la idea d'espectre o ànima no pot venir del somni, ja que no es té la mateixa actitud cap als morts que cap als somnis: es dóna molta més importància als difunts que a les visions dels somnis.

¹ Müller, F. M., *Mitología comparada*, Olimpo, 1988; Evans-Pritchard, E. E., *Las teorías de la religión primitiva*, s.XXI de España Editores, 1991; Frazer, J. G., *La rama dorada*, Fondo de cultura económica, 2011.

James Frazer es pot considerar un dels millors contribuents als estudis de mitologia comparada. Exposava la idea que l'ésser humà passaria per tres estadis de desenvolupament intel·lectual. Primer trobaríem la màgia, que evolucionaria a la religió i finalment a la ciència. Les ments més astutes descobririen que la màgia no resolía tot el que es volia entendre, però es cau en una altra il·lusió en lloc d'anar cap a la ciència; la religió, en què l'home creuria en l'ajuda d'éssers espirituals per donar resposta a tot allò que no entén.

Finalment cal destacar l'aportació de Freud, que podríem considerar força semblant al que proposa Frazer: l'individu passaria per tres fases: el narcisisme, el descobriment de l'objecte i la maduresa. Aquestes fases corresponen psicològicament a les tres fases del desenvolupament humà: l'animisme o la màgia, la religió i la ciència.

Totes les teories són difícils tant de refutar com de defensar, perquè senzillament no hi ha testimonis de com s'originen les creences religioses. Tant la màgia com la religió queden reduïdes a estats psicològics; emocions i sentiments. Aquestes teories han anat caient i perdent interès ja que la religió ha deixat d'ocupar el pensament de l'home de la manera en què ho feia abans.

3. CONTEXTUALITZACIÓ DE LA CIVILITZACIÓ ASTECA²:

La civilització asteca la situem al que anomenem Mesoamèrica, però concretament a la part central de la República de Mèxic. Tanmateix aquesta cultura mesoamericana arribaria de més enllà de la frontera, i incorporant-se al centre de Mèxic, on s'influenciaria amb la cultura Tolteca, a partir de la qual construirien la seva tradició.

El lloc d'origen dels asteques, també anomenats més genèricament mexiques, se situa a *Chicomoztoc*, *Aztlán* o *Aztatlán*, un lloc que es reconeix com una illa o una zona pantanosa. A mitjans del s.XIII s'assenta al promontori de Chapultepec, on després de varies lluites els asteques queden dominats i sofriran la influència Tolteca.

Alliberant-se d'aquesta dominació troben una illa al llac Texcoco, on al llarg del s.XIV funden la ciutat asteca anomenada Tenochtitlan, la qual va arribar a tenir uns 300.000 habitants. Poc a poc aniran enfortint-se creant l'Imperi amb el qual es van trobar els espanyols al 1519.

El desenvolupament dels asteques comença en el que s'anomena període preclàssic, que se situa entre el 1400 aC i el 200 dC, i culmina en el període postclàssic cap al 1500 dC amb l'arribada dels espanyols. Els asteques van arribar a dominar en el

² Vaillant, G., *La civilización azteca-Origen, grandeza y decadencia*, (México, 1973); Franch, J., *Las culturas precolombinas de América*, 64-95 (Madrid, 2000); Rivera, M. – Vidal, M.C., *Arqueología americana*, 116-119 (Madrid, 1992); León-Portilla, M., *Aztecas-Mexicas, Desarrollo de una civilización originaria*, 163-175 (Madrid, 2005).

període postclàssic (900-1500 dC) molts pobles del territori mexicà; des de la costa del Golf de Mèxic fins a la costa del Pacífic.

Màxima extensió dels asteques al s.XVI dC.³

Gràcies a establir-se en aquesta zona, els asteques van entrar en contacte amb moltes altres cultures que habitaven en aquesta zona; i tot i que van conservar la major part de les seves creences i sistemes d'organització, sobretot el militar, es van anar adaptant als nous elements culturals amb els que vivien.

Un d'aquests elements, i segurament el més important, és la religió. No existia una línia clara que separés allò diví d'allò profà. Una religió que tenia una gran relació amb el cosmos i que també era politeista, tot i que les divinitats, en aquest cas, adoptaven diferents formes segons les seves funcions. La religió, doncs, era una part indissoluble de tots els asteques i fonamentalment sincrètica, resultat de l'acumulació de tradicions al llarg del temps.

4. COSMOGONIA, TEOGONIA I ANTROPOGONIA:

4.1 Cosmogonia i teogonia gregues:

Quan parlem de cosmogonia grega trobem diferents fonts que la recullen. Tot i que la més important i coneguda és l'anomenada *Teogonia* d'Hesíode, també trobem l'origen del món grec i el seu panteó en altres autors, com els òrfics o Epimènides⁴. Així

³ Gendrop, P., *Arte prehispánico en Mesoamérica*, 239 (Texas, 1970).

⁴ Bernabé, A, *Poetae Epici Graeci*, frag. 46 (Berlín, 2007).

doncs, encara que la *Teogonia* d'Hesíode és una de les fonts més antigues que ens proporcionen aquesta informació, no hem de menystenir la resta de fonts.

1. Versió dels òrfics:

Els autors òrfics es consideraven simples transmissors d'Orfeu, però la cosmogonia que ara presentarem està atribuïda a Jerònim i Hel·lànic, tot i que la coneixem gràcies a Damasci⁵ i Atenàgores⁶. Segons els fragments transmesos, podem distingir que postulen l'origen en l'aigua, de la qual sorgeix terra. D'entre aquests dos elements sorgeix una serp, anomenada Temps o Hèracles, i la Necessitat. El Temps tindria com a descendència el Caos, l'Èter i l'Èreb, i un ou immens que, en partir-se per la meitat, hauria format el cel i la Terra. Dins de l'ou, s'hauria creat una criatura amb els dos gèneres, considerada com l'ésser primigeni. Finalment Zeus apareix com a divinitat que ordena el món, amb el nom de Pan, i es narren els naixements de les diverses divinitats.

2. Versió d'Epimènides:

Epimènides de Creta és un autor que situem entre el 600 i el 500 a.C. Sabem el contingut del seu poema cosmogònic per referències d'altres autors com Damasci o Filodem⁷. Filodem testimonia que Epimènides atribueix a l'Aire i la Nit l'origen del món. Damasci també ens dóna aquesta versió, a més del naixement del Tàrtar a partir d'aquests dos elements i de dos Titans que al seu torn engendren un ou d'on sorgeix una nova generació:

τὸν δὲ Ἐπιμενίδην δύο πρώτας ἀρχὰς ὑποθέσθαι, Αἴρα καὶ Νύκτα, δηλονότι σιγῇ τιμήσαντα τὴν μίαν πρὸ τῶν δυεῖν, ἐξ ὧν γεννηθῆναι Τάρταρον οἶμαι τὴν τρίτην ἀρχήν, ὥς τινα μικτὴν ἐκ τῶν δυεῖν συγκραθεῖσαν· ἐξ ὧν δύο Τι<τᾱ>νας τὴν νοητὴν μεσότητα οὕτω καλέσαντα, διότι ἐπ' ἄμφω διατείνει τό τε ἄκρον καὶ τὸ πέρας, ὧν μιχθέντων ἀλλήλοισι ὦτον γενέσθαι τοῦτο ἐκεῖνο τὸ νοητὸν ζῶιον ὡς ἀληθῶς, ἐξ οὗ πάλιν ἄλλην γενεὰν προελθεῖν⁸.

3. Versió d'Hesíode:

La cosmogonia que ofereix Hesíode (s.VIII-VII a.C) difumina molt l'escenari. No queda gens clar com és l'univers i barreja constantment el sorgiment dels espais amb el sorgiment de les divinitats. El cosmos està estretament vinculat als déus, però simplement sorgeixen del no-res.

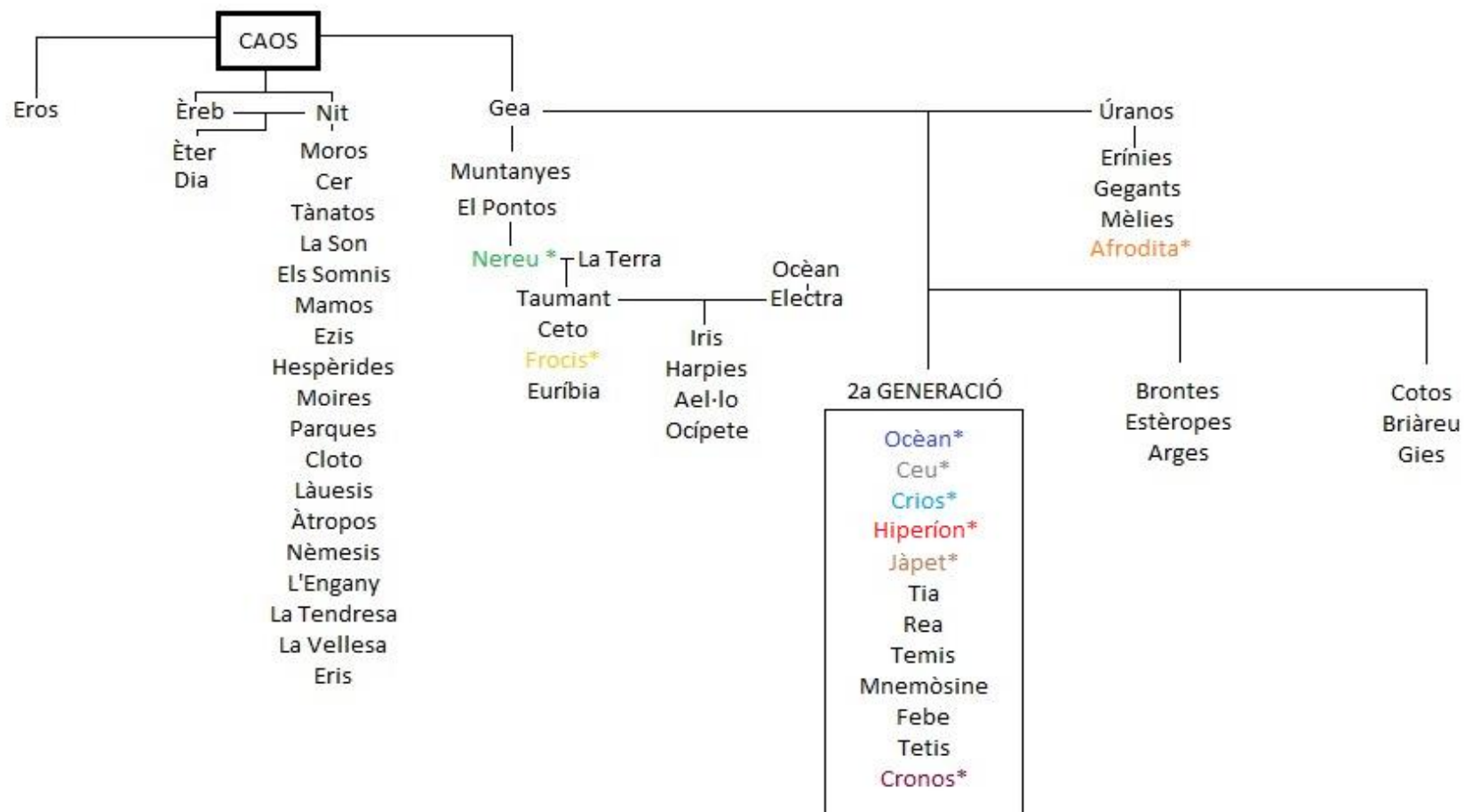
⁵ Dam. *Pr*, 123bis.

⁶ Ahtenag. *Leg*, 18.3ss.

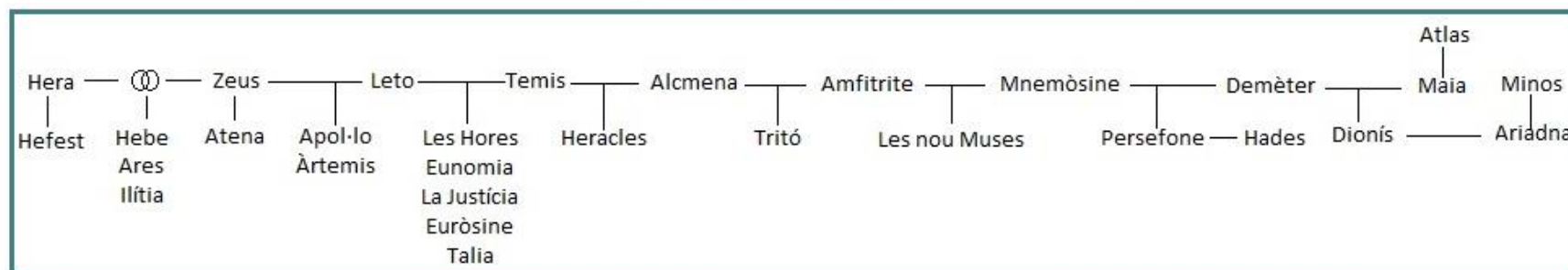
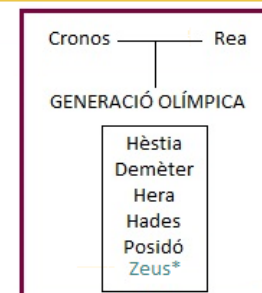
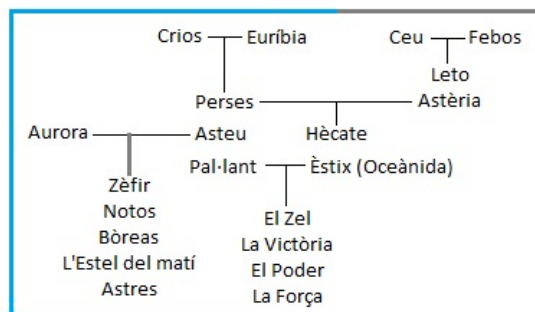
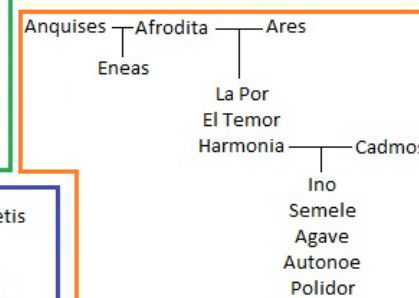
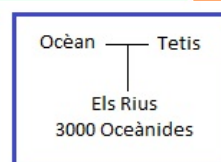
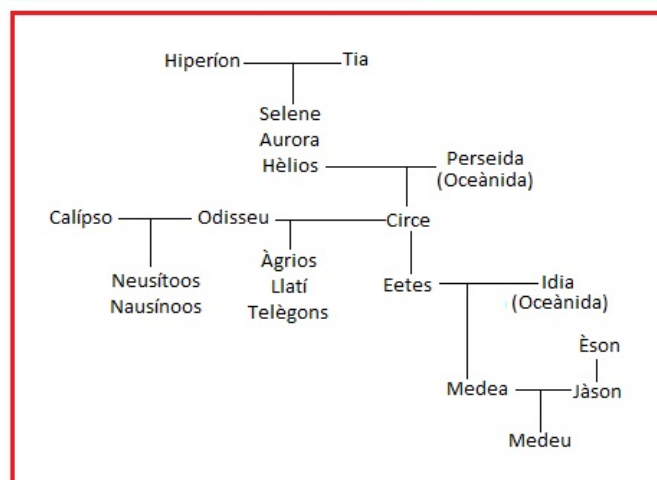
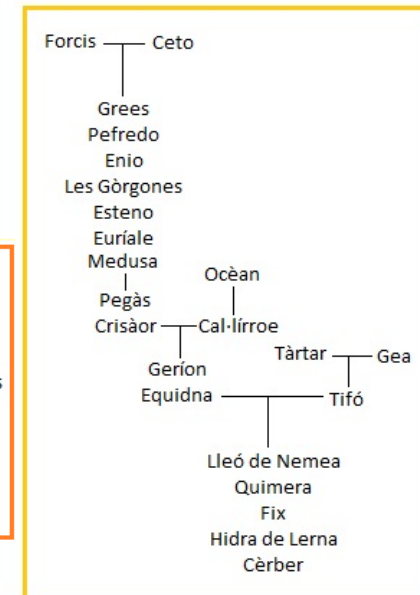
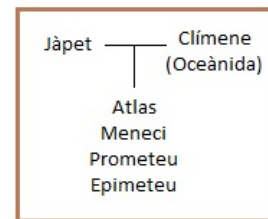
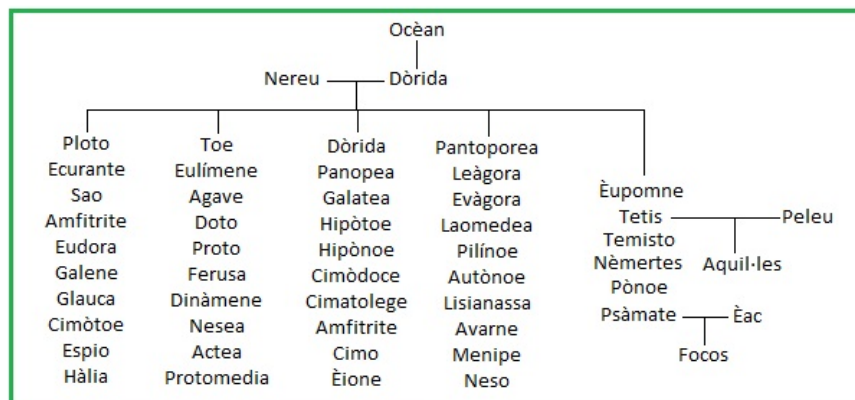
⁷ Filod. *Pi* I.

⁸ Dam. *Pr*, 124.

9

⁹ Quadres d'elaboració pròpia basats en la Teogonia d'Hesíode.

4.2 Antropogonia grega:

Als *Treballs i Dies* d'Hesíode trobem dues de les versions sobre l'origen de la humanitat, una està basada en la successió de cinc races¹⁰ associades a un metall cadascuna. Així doncs, la primera era seria l'Edat d'Or, aquesta raça l'haurien creat els déus. En l'Edat d'Or la vida dels homes mortals i els déus era igual, gaudien dels mateixos plaers i morien sense patiment. Aquests homes, Zeus els va convertir en divinitats de la terra. Llavors els déus van crear la raça de Plata, una raça inferior a la d'Or que vivia una llarga infantesa i una curta maduresa plena de dolors. Com que no reten honors als déus Zeus els va colgar sota terra, convertint-los en les divinitats Hipocònies, habitants del món subterrani. El mateix Zeus va crear una tercera raça, la de Bronze, una raça molt violenta que només es dedicava a la guerra i precisament per això moren. Zeus va crear una quarta raça, una raça més justa, l'anomenada raça dels herois que també es va acabar a causa de les guerres, però Zeus els va enviar als confins de la terra, a l'illa dels benaurats. Finalment es va crear la cinquena raça, la de Ferro, en la qual se situa l'autor. Aquesta raça està marcada per el treball constant, les injustícies i el menyspreu, que haurà de suportar en el futur la decadència i els actes cruels.

L'altra versió que trobem a Hesíode és la del mite del Tità Prometeu¹¹, fill de Jàpet i per tant cosí de Zeus. Prometeu per tal d'ajudar a la humanitat, intenta enganyar a Zeus i li presenta dues parts del sacrifici d'un bou: una és la carn oculta en el ventre del bou i l'altre són els ossos coberts de greix. Zeus tria els ossos i en adonar-se de l'engany priva els homes del foc; per tant, es narra l'origen dels sacrificis. Prometeu, llavors, aconsegueix robar el foc de Zeus i el porta a la humanitat per tal que es pugui alimentar, però Zeus, al veure-ho castiga al Tità i als homes. Al primer el condemna a estar lligat en una pedra i que una àliga cada dia li mengi el fetge i cada nit se li regeneri. Els homes els castiga amb la creació de la dona. Hefest la va modelar amb fang, Atena li va ensenyar la tasca de teixir i la va guarnir, Afrodita li va donar el desig insaciable i Hermes la va dotar d'un caràcter capriciós. Finalment Zeus la va dotar de paraula i va rebre el nom de Pandora, atorgant-la a Epimeteu, el germà de Prometeu, quedant així condemnada la raça dels homes, ja que Pandora, obrint la tapa d'una gerra, va escampar les malalties i els dolors entre els homes.

Finalment, una altra versió de la regeneració de la raça humana és el diluvi que entre altres autors explica Apol·lodor¹² a la seva obra *Biblioteca*. Així doncs, explica que Prometeu, després de modelar els homes amb fang, els va donar el foc i per això va ser castigat per Zeus a la pedra on cada dia una àliga se li menjava el fetge, fins que Hèracles el va alliberar. De Prometeu naixeria un fill, Deucalió i d'Epimeteu i Pandora una filla, Pirra. Ambdós formaven part de la raça de bronze i, quan Zeus va decidir destruir-la, Prometeu va aconsellar al seu fill construir una arca on hi van pujar ell i Pirra. Zeus llavors va deixar caure una pluja que ho va inundar tot, morint tots els

¹⁰Hes. *Op.*, 106-200.

¹¹Hes. *Op.*, 42-105.

¹²Apollod, *Bibliotheca*, 1.7.

homes menys la parella que van viatjar amb l'arca durant nou dies i nou nits fins el Parnàs. Allà van fer sacrificis a Zeus, que mitjançant Hermes va permetre a Deucalió triar el que volgués i va escollir els homes. Així doncs, tal com diu Apol·lodor, Zeus els va dir que havien de tirar per sobre els seus caps pedres, i de les pedres que tirava Deucalió sorgien homes i de les que tirava Pirra, dones.

4.3 Cosmogonia i teogonia asteques:¹³

En la cosmogonia asteca trobem, com en la grega, diferents fonts que expliquen l'origen del món de forma controvertida entre duració i successió dels esdeveniments. El món asteca havia passat per quatre Edats o sols i la civilització vivia en la cinquena Edat o sol, que acabaria amb un cataclisme, de la mateixa manera que havien acabat els altres sols¹⁴.

En l'inici del món existia una divinitat suprema, anomenada *Ometeotl*, “doble déu”, que era considerada la creadora de tot. Aquest déu tenia dos aspectes, un de masculí, anomenat *Ometecuhli*, “dos senyor”, i un de femení anomenat *Omecihuatl*, “dos senyora”. Aquests dos aspectes de la mateixa divinitat donarien origen al món, als déus i a ells mateixos. La parella va engendrar quatre déus: *Tezcatlipoca*, *Xipe Totec*, *Huitzilopochtli* i *Quetzalcóatl*.

Primer *Tezcatlipoca*, “mirall fumejant”, seria el governant dels déus, ja que era assimilat amb la nit i encara no s'havia creat el sol, però també amb el nord, relacionat amb el costat fosc de l'univers ja que és al que menys li toca el sol. Després de sis-cents anys del seu naixement, els quatre déus van fer sorgir la resta de divinitats del panteó, així com el foc, el calendari¹⁵, l'infern, les aigües, un home i una dona, els tretze cels, la terra i un mig sol precari, perquè calia ordenar el món. A partir del mig sol que havien creat es van succeir les quatre creacions i destruccions dels diferents sols, les quatre Edats prèvies a la que se situaven els asteques.

El primer sol, anomenat *Nahui Ocelotl*, “sol del tigre”, tenia com a governant *Tezcatlipoca*. En aquesta època hi havia gegants creats a partir de cendres i homes que van ser devorats per tigres. Aquest regnat va durar 676 anys¹⁶ i va acabar el dia “quatre Océlotl”¹⁷.

Xochicalco. Piràmide de les Serps de Plomes. Estat de Morelos.

¹³ Sahagún, B., *Historia general de las cosas de Nueva España*, 1, 202-206 (Madrid, 2009); Gutiérrez, J.M. P., *El simbolismo de los Aztecas: su visión cosmogónica y pensamiento religioso*, 33-35 (Valladolid, 1996); Fernández, A., *Dioses prehispánicos de México*, 20-40 (Ciudad de México, 2008); Trejo, S., *Dioses, mitos y rito del México antiguo*, 33-47 (Ciudad de México, 2004); León-Portilla: 163-175; Vaillant, G: 142-148; Ortiz, A., *Mitologías amerindias*, 79-85 (Madrid, 2006)

¹⁴ León-Portilla, M., *Literaturas Indígenas de México*, 175-177 (Madrid, 1991).

¹⁵ Sahagún, B: 95-117; León-Portilla, M. (2005): 147-158.

¹⁶ Tretze vegades 52 anys.

El segon sol, anomenat *Nahui Ehecatl*, “sol de vent”, estava governat per *Quetzalcóatl*, “la serp de plomes”. També va governar durant 676 anys, fins el dia “quatre Vent”, en què els huracans destrueixen el món i els homes es converteixen en micos ja que *Tezcatlipoca*, convertit en tigre, li fa la guitza a *Quetzalcóatl*, fent-lo caure com a sol.

El déu de la pluja, *Tláloc*, “el que fa brotar”, governa el tercer sol, anomenat *Nahui Quihahuitl*, “sol de pluja”. Aquest va governar durant 364 anys¹⁸, fins el dia “quatre Pluja”, en què s’acaba l’Edat per culpa d’una pluja de foc provocada per la disputa entre *Tláloc* i *Quetzalcóatl*.

El quart sol, *Nahui Atl*, “quatre aigua”, és governat durant 312 anys¹⁹ per *Chalchiuhtlicue*, “la que té la faldilla de jade”, la deessa de l’aigua. El dia “quatre aigua” s’acaba a causa d’una inundació que transforma els homes en peixos. Va ploure tanta aigua que el cel va caure durant 52 anys²⁰, moment en el qual *Tezcatlipoca* i *Quetzalcóatl* van crear quatre camins que sortien del centre de la terra per alçar-lo a través de quatre arbres als extrems.

El mite del cinquè sol²¹, anomenat *Ollin Tonatiuh*, “quatre terratrèmol”, fa referència a l’Era present. Després del diluvi, els déus, es reuneixen per pujar el cel a *Teotihuacan*²², “lloc on es fan els déus”, per decidir qui serà el proper sol. Un dels déus s’ha de sacrificar al foc, i surt voluntari *Nanahuatzin* i per supèrbia també *Tecciztecatl*. Aquest no s’atreveix a tirar-se al foc i ho fa *Nanahuatzin*, però per enveja a aquest també s’hi acaba tirant *Tecciztecatl*. Reapareixen al cap de molt de temps com el sol i la lluna, però ambdós immòbils. Per posar-los en moviment, tots els déus se sacrifiquen, però només el vent ho aconsegueix, provocant que un succeeixi l’altre cada dia.

Teotihuacan. Calçada dels morts des de la piràmide de la Luna; a l’esquerra la piràmide del Sol. Estat de Mèxic.

Aquest mite, que prové de la cultura Tolteca²³, serà adaptat pels asteques posant com a imatge del sol el déu *Tonatiuh Itzacual* i com a imatge de la lluna *Meztli Itzacual*. Així doncs, sota el govern de *Tonatiuh*, la cinquena Era acabarà el dia esmentat a causa de terratrèmols.

L’Univers es dividia en horitzontal i vertical per zones de significat religiós. A l’Univers horitzontal s’hi distingeixen cinc parts: els quatre punts cardinals i el centre.

¹⁷ León-Portilla, M. (2005): 147-149.

¹⁸ Set vegades 52 anys.

¹⁹ Sis vegades 52 anys.

²⁰ 52 anys representa un dels cicles solars bàsics, anomenat *xiuhmolpilli*. v. León-Portilla, M. (2005): 147-149.

²¹ Villanes, C., - I. Córdova, *Literaturas de la América Precolombina*, 57-62 (Madrid, 1990).

²² Jaciment arqueològic precolombí més gran d’Amèrica. v. mapa pàg.5

²³ v. mapa pàg. 5

El déu del foc, *Xiuhtecutli-Huehuateotl*, considerat un dels déus més antics pels asteques, governava el centre. L'est estava assignat a *Tláloc*, el déu de la pluja i a *Mixcóatl*, el déu dels núvols, i era considerada la zona més fèrtil. El sud es concep com una zona maligna ja que hi havia regions àrides, però tot i això tenia associats déus relacionats amb la primavera i les flors; *Xipe* i *Macuilxóchitl*. L'oest estava associat a *Quetzalcóatl*, el déu de la saviesa. I el nord era considerat una zona terrible governada per *Miclantecuhctli*, el déu de la mort.

Món horitzontal.
Còdex Fejérvári-
Mayer. Làmina 1

A l'Univers vertical hi trobem la divisió dels cels i els mons subterranis. Hi havia fins a tretze cels o paradisos vinculats als déus. El cel més destacat és el dotzè, on es troben tots els déus i des d'on exerceixen les seves funcions en la resta de cels de manera jeràrquica i relacionada sobretot amb l'astronomia i les funcions de les divinitats. Entre la resta de cels trobaríem per exemple el cel superior, el tretzè, on viuria *Ometeótl*, el déu suprem creador de totes les coses; el tercer cel, *Ilhuicatl Tonatiuh* “el camí per on es mou *Tonatiuh*”, seria on el sol avança cada dia fins l'occident i des d'on baixa al món subterrani; el segon, *Cintlalco*, “el camí on es mouen les estrelles” on trobaríem *Tezcatlipoca* o el primer, *Ilhuicatl Metzli* “el camí on es mouen la lluna i els núvols”, on trobaríem per exemple *Tláloc*.

Els 13 cels, la terra i els 9 mons
subterranis. Còdex Vaticà Llatí.
Làmines 1 i 2.

Els nou mons subterranis²⁴ estarien en el següent ordre: el primer, *Apanohuaia*, “allà on es travessa el riu” seria el món subterrani i en morir es baixava a aquest món, on calia travessar un riu molt cabalós amb l'ajuda d'un gos. El segon, *Tepectli Monanamicatlan*, “lloc on els turons xoquen”, on s'ha de travessar ràpid per tal d'evitar quedar aixafat; el tercer, *Itztepetl*, “turó de navalles”, on hom pot ser mutilat per ganivets; el quart, *Itzeecayan*, “lloc on bufa el vent gelat”, és la zona d'on vénen les ràfegues més devastadores; el cinquè, *Paniecatlacayan*, “lloc on els cossos floten com banderes”, és on els morts floten i els vents

se'ls enduen quan són a punt de passar al següent inframón; el sisè, *Timiminaloyan*, “lloc on llencen fletxes”, és on s'és dessagnat per fletxes errants dels guerrers que han fallat en vida; el setè, *Teocoyolcualloya*, “on les bèsties devoren els cors”, és on els animals salvatges, o el jaguar en particular, s'alimenta dels cors dels difunts; el vuitè, *Yzmictlan Apochcaloca*, “lloc on hom es queda cec en el camí de la boira”, és on els difunts, vencedors de les proves es veuen alliberats del cos. Finalment, el novè, *Chicunamicatlan*, “recinte del descans etern”, és on cal vèncer l'últim obstacle, en què es recorre el *Chiconauhhapan* “extensió de nou aigües”, i finalment l'ànima deixa de sofrir.

²⁴ Sahagún, B: 247-251.

La gran majoria dels difunts anaven al *Mictlan*²⁵, “regió dels morts”; on hi ha tothom que ha mort de forma natural, sense distinció del tipus de vida que hagi viscut l’individu. Primer, però, havien de passar una sèrie de proves per poder-s’hi quedar i per això anirien plens d’amulets i obsequis. Un cop passades les proves, se li donarien els obsequis al senyor dels Morts, *Mictlantecuhli*.

Tots aquells que no morien de forma natural anaven a parar als diferents paradisos²⁶, situats amb els déus. Al *Tlalocan*, “la casa de *Tláloc*”, hi anaven només aquells que haguessin mort per causes com l’ofec, la fulminació, la hidropesia i la malaltia de la gota. Al *Tonatiuhchan*, “la casa del sol”, era allà on anaven a parar els guerrers morts en combat. Al *Cihuatlampa*, “lloc de les dones”, era on anaven a parar les dones mortes en el part²⁷. I al *Tamoachan*, “el lloc del nostre origen”, que el situen en l’últim cel amb *Ometeótl*, és on anaven els que morien sent nens²⁸.

Així doncs, el lloc de destí després de la vida no el determinava, en cap cas, la conducta que s’hagués tingut durant la vida, sinó la forma de morir.

La Terra, *Tlalticpac*, era concebuda com una superfície plana de forma rectangular o rodona que estaria envoltada d’aigua, i el cel estaria sostingut per quatre arbres, associats als quatre punts cardinals. És el lloc on res és etern, tot neix i tot mor, on tot el que es fa és transitori.

Trobem els cels en un estadi superior, la terra al centre i els mons subterranis en un estadi inferior. Els cels i els mons subterranis estan contínuament pressionant la terra amb els poders que els pertoquen, contínuament neixen i moren persones, contínuament el sol surt i desapareix, igual que la lluna. El *Tlalticpac* està en contínua influència dels dos espais.

4.4 Antropogonia asteca:

Durant l’ordenació del món, *Tezcatlipoca* i *Quetzalcóatl* van crear un home i una dona, que al seu torn van tenir un fill, *Tata*, per qui també van crear una dona, *Nene*. Durant el diluvi del quart sol, els déus els van dir que es posessin dins d’un arbre anomenat ahuehuete i allà només els era permès menjar blat de moro. Però, en veure que l’aigua disminuïa, van atrevir-se a pescar i fer foc per coure els peixos, fet que va provocar la còlera dels déus i que *Tezcatlipoca* els convertís en gossos.

Un cop creat el cinquè sol, calia algú que habités la terra. *Quetzalcóatl* va anar al *Mictlan* a buscar ossos per dur-los a la deessa mare, *Quilaztli*, que els va moldre. *Quetzalcóatl* llavors, va sagnar el membre viril a sobre i d’aquí van néixer tant els homes com els dones²⁹.

²⁵ Sahagún, B: 219-222.

²⁶ Sahagún, B: 222-223.

²⁷ Sahagún, B: 56.

²⁸ Trejo, S: 58-62; León-Portilla, M (2005): 173-175.

²⁹ Villanes, C., - I. Córdova: 62-63; Franch, J. A., *Mitos y literatura azteca*, 97-99 (Madrid, 2008).

4.5 Comparació de la Cosmogonia, Teogonia i Antropogonia:

La creació del món grec passa per diverses fases. En totes les versions presentades trobem que el món sorgeix del no-res i sofreix un període marcat pel sorgiment de divinitats, personificacions de la natura, que poc a poc van ordenant el món. En les versions de Jerònim, Hel·lànic i Epimènides, el món acaba sorgint a partir d'un ou. En el primer cas però, cal destacar que de l'ou sorgeix una criatura primigènia, que podem considerar hermafrodita, ja que no té gènere però és capaç de engendrar altres éssers per si sola. Enllaçant amb aquests conceptes en la cosmogonia asteca trobem la figura del déu creador, *Ometeotl*, una divinitat dual de la qual sorgeix tot. Per tant en ambdues versions hi hauria un personatge amb trets femenins i masculins que donaria origen a les altres divinitats.

Si ens centrem en la versió d'Hesíode, trobem en general poques semblances amb la versió asteca però algunes de molt interessants. Hesíode presenta l'origen del món i la seva ordenació a partir de conflictes i canvis generacionals entre els déus fins que arriba Zeus, el déu ordenador pare de déus i homes, considerat la més important de les divinitats del panteó. Els asteques, en aquest sentit passen per diferents estadis d'ordenació, els anomenats cinc sols. Cinc Edats en les quals certs déus tenen el poder per tal de construir el món, però tots acaben en la destrucció a causa d'elements de la natura. Lligat a aquest aspecte caldria destacar el gran paral·lelisme que trobem entre el mite asteca de la successió dels cinc sols i la successió de les cinc races d'homes que explica Hesíode a la seva obra *Treballs i dies* i que ampliarem en la comparació de l'antropogonia.

En l'origen del món per les dues cultures el sorgiment de les divinitats dóna sentit a tot el que rodeja l'home i va lligat als elements de la natura com el vent o la pluja. Són els elements més primordials els que prenen el protagonisme en l'inici dels temps i constitueixen la imatge del món com la coneix l'home a través de canvis colpidors. El mite dels cinc sols posa de manifest que la forma de canviar de sol ha de ser un canvi radical, a través de catàstrofes naturals, de la mateixa manera que trobem en els canvis generacionals grecs.

Troblem conflictes entre les divinitats -recordem que personificades en elements- que esdevenen lluites desastroses, xocs frontals entre elements constitutius. Cosmogonia i teogonia en els dos casos van lligats. No s'entén el món sense divinitats i per tant ambdós relats estan estretament vinculats. L'ordenament del món s'entén en les dues bandes com el xoc de les forces de la naturalesa, incontrolable, poderosa i sobretot perillosa.

Arribarà un moment, però, que tant grecs com asteques, entenen que hi ha una força que controla a la resta. En el món grec aquesta força és Zeus, la tercera generació de divinitats. Un déu que posa fi a les lluites i la desigualtat, a la injustícia i que aconsegueix posar fi al que seria l'ordenació del Caos. En el món asteca trobem el

cinquè sol, és una edat més, que té com a característica diferencial les altres edats que cal el sacrifici de divinitats per tal de posar en marxa de nou el món, i és *Tonatiuh*, el déu del sol qui governarà aquesta edat. A diferència dels grecs no és una divinitat que governi el món eternament, sinó que els asteques consideraven que ells estaven situats en aquesta edat, sota el govern d'aquest déu, però que aquesta edat tenia caducitat, de la mateixa manera que les quatre edats anteriors havien acabat. S'anirien succeint les edats de forma cíclica, de la mateixa manera que molts dels elements de la natura es desenvolupen de forma cíclica.

Cal destacar també que en ambdues teogonies, les divinitats que durant la creació del món van ser primordials, cada vegada tenen menys importància dins del culte. Són venerades, tenen molta importància perquè són les que donen sentit al món, però no reben un culte normalitzat sinó que puntualment se les recorda. Seran les divinitats més joves les que prenen el protagonisme en les dues religions.

La cosmovisió asteca és molt més elaborada que la grega, ja que trobem diverses concepcions del món. La vertical i l'horitzontal, tal com hem explicat anteriorment, però dins d'aquestes concepcions trobem la relació espacial entre elements cardinals, elements temporals i elements divins. En l'Univers horitzontal trobaríem la situació geogràfica, els punts cardinals, la situació de la terra en el cinquè sol i al vertical trobaríem els tretze cels, diferenciats per tenir diferents característiques i estar associats segons aquestes als diferents déus i els nou inferns, destinats als homes, i enmig la terra, que podríem considerar el punt de contacte entre l'Univers vertical i l'horitzontal.

La concepció grega és semblant, però com ja hem dit, no tan elaborada. Trobem el cel, on hi hauria situats els déus, la terra i l'infern, considerat segons les fonts d'una manera o una altra. Segons el cant XI de l'Odissea el reialme dels morts està situat als confins de l'Oceà, en un lloc remot del món, tal com també trobem esmentat a l'inici del cant XXIV amb la descripció de com Hermes trasllada les ànimes a l'Hades.

Trobaríem, doncs, que els grecs també tenen una separació del que coneixen com a infern. En el lloc més subterrani de la terra hi hauria el Tàrtar, que Hesíode considera un dels elements primordials. És el lloc on hi hauria tancats els Titans i les ànimes condemnades com Sísif o Tàntal³⁰. L'Hades seria el lloc de residència del déu, on trobaríem Persèfone i Hades³¹. L'illa dels Benaventurats seria el lloc on haurien anat a parar els herois i finalment els morts iniciats en misteris o considerats virtuoses anirien a parar als Camps Elisis, lloc que etimològicament es relaciona amb la persona que ha estat tocada per el llamp, *ἐνελύσιον*, i que per tant ha estat escollida entre la comunitat per la divinitat.

³⁰ Grimal, P. *Diccionari de mitologia grega i romana*, s.v. (Barcelona, 2009).

³¹ Hes. *Th.* 767-774.

La diferència més gran en el món subterrani la trobem en el fet que encara que en ambdues religions trobem zones diferenciades a l'infern, la manera de distribuir els difunts en aquests estatges en el cas asteca es basa en la forma de morir, sense importar les accions que la persona ha fet en vida, i en el cas grec es basa precisament en les accions que ha dut a terme durant la vida.

Cal destacar també, però, una gran similitud. El regne dels morts en el món grec està molt relacionat amb l'aigua, ja sigui amb l'Oceà, tal com hem vist en l'Odissea, com perquè trobem diversos rius relacionats amb aquest espai o per la simbologia que té un d'aquests rius per als morts recents, l'Aqueront³². Els difunts havien de travessar aquest riu amb l'ajuda de Caront, l'únic que podia travessar el riu amb barca sense enfonsar-se. Aquest viatge es pagava amb diners i el barquer transportava les ànimes a l'Hades, on a les portes trobaven el gos Cèrber³³, que vigilava que cap ànima no s'escapés.

Trobem un escenari totalment paral·lel en el món asteca. El primer dels inferns, l'*Apanohuaia*, és on van a parar en primera instància els difunts. Aquests han de travessar un riu, i l'animal que els ajuda precisament és un gos. Per als asteques és el mateix gos el que es cuida dels difunts i els ajuda a creuar, però el que cal destacar per damunt de tot és que el primer estadi després de la mort en ambdues cultures és un riu difícil de creuar, on reben ajuda i on apareix la figura del gos.

Un cop vista la concepció del món i de les divinitats, passem a comparar com les dues cultures entenen el sorgiment de la nostra existència. En el cas asteca trobem que l'antropogonia està molt vinculada a l'ordenació del món, i forma part de les diferents edats. Trobaríem un primer estadi amb *Tata* i *Nene*, que durant la destrucció del quart sol els déus els salven del diluvi dins d'un arbre. A causa de la seva desobediència, però, són aniquilats pels déus.

Comparant amb aquest primer episodi asteca, en la cultura grega destaquem en primera instància el relat d'Hesíode a *Treballs i dies*, on explica que la raça humana ha passat per cinc estadis, i el cinquè és precisament l'actual. S'explica en la successió d'aquestes edats, vinculades als metalls, la raça humana cada vegada entra més en decadència, i s'encadenen a causa de la seva destrucció i nova creació a través de la voluntat de Zeus.

Trobem doncs, cinc sols, cinc races, que se succeeixen de forma cíclica, a través de transformacions i destruccions, que es renoven i reneixen cadascuna amb les seves limitacions i característiques. Sembla ser, però, que Hesíode declara la cinquena raça com la última, la pitjor de totes. No hi ha, de la mateixa manera que no hi ha la fi del món, la fi de la cinquena raça.

³² Grimal, P: s.v.

³³ Grimal, P: s.v.

El segon punt a comparar amb l'episodi asteca és el mite de Prometeu. En aquest mite narrat per Hesíode, com en el cas asteca, té relació amb la desobediència, l'aliment i el foc. En la versió grega, però, també trobem que a conseqüència d'aquesta desobediència es crea la dona, donant una visió negativa del gènere com a càrrega per al gènere masculí, una visió que en la concepció asteca no trobem. La dona és la temptació a la qual cau l'home, que podríem assimilar a la temptació a la qual cauen *Tata* i *Nene* menjant els peixos que no podien tocar.

Finalment en tercer lloc cal destacar la versió d'Apol·lodor en què narra la salvació de la parella primigènia del diluvi en una barca. De la mateixa manera que el diluvi asteca les divinitats decideixen salvar a una parella, encarregada de preservar la humanitat, tot i que no ho aconsegueixen finalment. Deucalió i Pirra, un cop salvats són els encarregats de produir més homes i més dones a través dels ossos de la seva mare, un concepte que cal destacar tot seguit juntament amb el mite de la creació de la humanitat en el cinquè sol.

Quetzalcóatl és la divinitat que s'encarrega de fer que es torni a habitar la terra. És una divinitat que recorda al Tità Prometeu, ja que el considerem aliat del gènere humà. Aquest agafa del *Mictlan* els ossos dels homes difunts i els porta a la deessa mare. Allà, gràcies a la sang del membre viril de *Quetzalcóatl* el gènere humà torna a sorgir. Aquest episodi de *Quetzalcóatl* s'assembla també al naixement de la deessa Afrodita, ja que sorgeix del membre viril d'Úranos i de l'escuma del mar.

De la mateixa manera que destaquem *Quetzalcóatl* com a divinitat protectora dels humans, que també ens recorda a Hefest, la divinitat que crea amb les seves mans la dona a partir de fang. L'episodi asteca és força paral·lel a la creació de la dona on intervenen diferents divinitats. El fet més important a destacar, però, és la presència en ambdós casos dels ossos. En l'episodi asteca són ossos reals i en l'episodi grec són una metàfora, però els ossos en els dos casos es vinculen amb la terra. En el mite asteca apareix la deessa pròpiament i en el grec de manera figurada, ja que la Terra és la productora de tot. Per tant, trobem en aquest episodi dos punts claus: la presència d'ossos per la regeneració del gènere humà i de la deessa assimilada amb la mare terra, que és el mitjà a través del qual aquests ossos poden generar de nou la humanitat.

5. EL PANTEÓ:

5.1 El panteó grec:

Tal com hem vist en l'apartat de cosmogonia els grecs comptaven amb nombroses divinitats, en un principi confrontades entre generacions fins l'arribada de Zeus, el déu que posaria l'ordre al món i donaria lloc al que coneixem com el principal

panteó venerat pels grecs. Aquest panteó estaria format per un conjunt de dotze divinitats³⁴ anomenats els déus olímpics, tal com veiem a Tucídides³⁵:

“καὶ ἄλλοι τε αὐτῶν ἤρξαν τὴν ἐνιαύσιον Ἀθηναίοις ἀρχὴν καὶ Πεισίστρατος ὁ Ἰππίου τοῦ τυραννεύσαντος υἱός, τοῦ πάππου ἔχων τοῦνομα, ὃς τῶν δώδεκα θεῶν βωμὸν τὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἄρχων ἀνέθηκε καὶ τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Πυθίῳ.”

Aquests dotze déus serien els residents del Mont Olimp, però no tindrien una condició igualitària, sinó que estarien jerarquitzats, tot i que molts d'ells compartien competències.

5.1.1.ZEUS:

Podem considerar que el déu més important era Zeus, el considerat “pare dels déus i els homes”. L'etimologia del seu nom vindria de l'indoeuropeu *dy-/*dye- “llum” pōter, arrel que trobem en grec en altres paraules com *εὐδία* “bon temps”, i que podem trobar en llatí a *Iuppiter*, el déu que s'assimila a Zeus. Per tant era el déu del cel diürn i adquireix la importància de déu suprem sota la faceta de déu de la pluja i les tempestes, del llamp i el tro, és a dir, del temps atmosfèric.

Com a divinitat de la pluja se'l venerava en un principi als cims dels turons i les muntanyes per tal que provoqués la pluja, així doncs, algunes muntanyes com l'Olimp o el mont Ida de Creta estaven consagrats a Zeus. Hesíode en un principi el presenta com la divinitat de la justícia, essent esposa seva Temis³⁶.

Se'l considerava el déu suprem ja que tal com veiem a Hesíode a la *Teogonia*³⁷, Zeus va conquerir el poder lluitant contra els Titans. En sortir victoriós d'aquesta batalla, gràcies als seus llamps, va esdevenir la divinitat que va posar en ordre tot el cosmos, i per tant, va quedar com a governant d'aquest ordre juntament amb la resta de divinitats olímpiques. Tenia la potestat de prendre decisions que afectaven a tot el món i ningú era més important que ell, per això era considerat “pare dels homes i dels déus”; i és que tots els déus, encara que no fossin fills naturals d'ell, s'hi referien com a tal³⁸. Però tot i que ell prenia decisions no podia canviar el destí de les coses.

En ser el sobirà dels déus, tota forma de sobirania entre els homes estava vinculada a Zeus, tal com veiem amb alguns dels seus epítets. La importància de Zeus pels grecs estava reflectida en les festivitats panhel·lèniques que es duïen a terme a

³⁴ Bremmer, J.N., *Greek religion*, 31-51 (Oxford University Press, 1999); Burkert, W., *Religión griega arcaica y clásica*, 131-230 (Madrid, 2007); Buxton, R., *Todos los dioses de Grecia*, 68-84 (Madrid, 2004).

³⁵ Th. VI.54.6

³⁶ Hes. Th. 901-903.

³⁷ Hes. Th. 617-720.

³⁸ Hom. Il. I.331-336.

Olímpia. Aquesta visió la trobem en Pausànies: Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστίν, Ζεὺς ἔσσεται· ὃ μέγας Ζεὺς³⁹; o Cal·límac:

Ζηνὸς ἔοι τί κεν ἄλλο παρὰ σπονδῆισιν αἰεῖδεν
 λώιον ἢ θεὸν αὐτόν, αἰεὶ μέγαν, αἰὲν ἄνακτα,
 Πηλαγόνων ἐλατῆρα, δικασπὸλον οὐρανίδησι;
 πῶς καί μιν, Δικταῖον αἰέισομεν ἢ Λυκαῖον;⁴⁰

Tenia diferents advocacions: *ombrios* “pluja”, *hyetios* “ploure”, *Basileus* “rei dels altres déus”, *polieus* “protector de la polis”, *nephelegereta* “amuntegador de núvols”, entre altres.

Zeus. s.V aC. Museu del Louvre, París.

En la seva iconografia acostumava a aparèixer el llamp; l'àliga, que es considera l'epifania del déu, tot i que també se'l relacionava molt amb el toro tant en el culte com en el mite. Se'l representava amb un ceptre, el llamp, envoltat de núvols, assegut en un tron i adult, amb barba i els cabells llargs.

5.1.2.HERA:

Hera era considerada la reina dels déus, cònjuge i germana gran de Zeus, amb qui tenia vinculació en el culte. Els temples més antics i importants estaven dedicats a aquesta deessa. Tot i que en el culte era una deessa important, no veiem la mateixa rellevància en el mite, en el què Hera era representació constant de la gelosia cap als afers extramatrimonials de Zeus. Representava l'arquetip de dona casada i era la deessa de les núpcies i el matrimoni consumat. Tot i la seva representació, l'única descendència important que hi havia entre Zeus i Hera era Ares, considerat com el més odiós dels déus. Mai no era representada com una deessa mare, sinó que es concebia com la relació entre esposa i marit. Per contrapartida, també simbolitzava un poder negatiu, ja que bolcava la ira que té per Zeus contra els seus enemics, normalment les amants d'aquest⁴¹. Presidia els ritus de pas de verge a núvia.

Hera. 470-460 aC. Museu Estatal d'Art Antic, Munich.

Se la representava amb el *polos*, una corona alta, el ceptre i un paó real, l'animal que l'acompanyava. També era identificada amb una vedella, per això normalment se li sacrificaven aquests animals.

5.1.3.POSIDÓ:

Posidó era considerat una divinitat molt antiga, ja documentada en les fonts en Lineal B. Hi ha controvèrsia entre els seus àmbits d'influència, ja que podem considerar

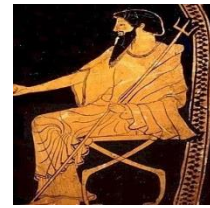
³⁹ Paus. 10,12,10

⁴⁰ Call. Jov. H, 1-9.

⁴¹ Apollod. Bibliotheca.2.1.3

que hauria estat una divinitat relacionada amb la terra, però tal com veiem en la *Iliada* ⁴² pren una nova funció, relacionada amb el mar.

- ἀμφὶ Ποσειδάωτα, μέγαν θεόν, ἄρχον' αἰεΐειν,
 γαίης κινητῆρα καὶ ἀτρυγέτοιο θαλάσσης,
 πόντιον, ὅσθ' Ἑλικῶνα καὶ εὐρείας ἔχει Αἰγᾶς.
 5 διχθὰ τοι, Ἐννοσίγαιε, θεοὶ τιμὴν ἐδάσαντο,
 ἵππων τε δμητῆρ' ἔμεναι σωτῆρά τε νηῶν.
 χαῖρε, Ποσειδάον γαιήοχε, κυανοχαῖτα,
 καί, μάκαρ, εὐμένεξ ἦτορ ἔχων πλώουσιν ἄρηγε. ⁴³

Posidó. Ca. 480 aC. Museu d'art de Toledo, Ohio. Louvre, París

Com a déu del mar gaudia de popularitat entre els grecs, a causa de la seva vinculació amb el comerç marítim. Era el patró dels pescadors, i com a tal tenia el poder tant de la part calmada com de la part més violenta del mar. Les tempestes eren considerades l'epifania del déu. Però també era déu de les fonts i les aigües corrents.

A la vegada, però, estava molt vinculat amb la terra, sobretot amb els terratrèmols i altres desastres naturals. En aquesta faceta, se'l relacionava amb els cavalls, venerat com a domador i, per tant, com a pare d'aquest animal.

Per tant, podem dir que Posidó dominava les forces més dures del mar, les tempestes, i de la terra, els terratrèmols, però també l'animal més fort controlat pels homes, el cavall.

Iconogràficament era molt semblant a Zeus, sovint era representat amb un peix o un dofí i un trident. Portava un carro d'or tirat per dos cavalls i, igual que Zeus, era representat com un adult, amb barba i cabells llargs.

5.1.4. ATENA:

Atena era considerada la deessa protectora de les ciutats, tal com veiem en els seus epítets: *Poliás* o *Polioûchos*. Com a tal ens apareix com una deessa verge armada, valenta i impossible de conquerir. Estava molt relacionada amb la guerra, però amb els aspectes positius, infonia la valentia i la força per guanyar.

Naixement d'Atena. 550-525 aC. Museu del Louvre, París.

A més, també la relacionem amb els treballs artesans, sobretot amb els telers, vinculats a les dones, ja que era considerada la inventora de la llana i el seu treball; així com també de la fusta, essent també inventora del carro, de les brides i del primer vaixell.

⁴² Hom. *Il.* 15, 186-193.

⁴³ Himne homèric a Posidó (XXII), 1-7.

Era símbol de civilització: mentre que Posidó provocava les tempestes i creà els cavalls, Atena va construir les naus, el carro i les brides; Ares provocava la salvatgeia, mentre que Atena, la civilització; era la que defensava la població⁴⁴. Es pot considerar la filla més important de Zeus⁴⁵, ja que garanteix l'ordre igual que aquest. També cal destacar la relació amb Zeus, perquè neix del seu cap.

El símbol principal de la deessa era l'ègida, la pell de la cabra Amaltea, que havia nodrit Zeus. Normalment va amb un peplos i armada. També s'hi vinculava l'olivera, un símbol d'esperança i mitjançant el qual es va guanyar el patronatge d'Atenes.

5.1.5.APOL·LO:

Apol·lo es concebia com la divinitat prototípica de bellesa i joventut grega. Era el déu de la música, la curació i les epidèmies, la purificació i els oracles. Veiem una clara relació entre la seva vinculació amb la música i les epidèmies, que estenia a través del seu arc. Les fletxes actuaven des de lluny, igual que la música. Aquesta era la dualitat del déu, el poder de la destrucció a través de l'arc i l'harmonia a través de la lira. A més, a través dels seus oracles ajudava a purificar els crims i a retornar l'harmonia perduda. Podem veure una referència al seu poder en l'Himne Homèric a Apol·lo⁴⁶:

Apol·lo. ca. 475-425
aC. Museu del
Louvre, París.

- μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι Ἀπόλλωνος ἐκάτοιο,
ὄντε θεοὶ κατὰ δῶμα Διὸς τρομέουσιν ἰόντα:
καὶ ρά τ' ἀναΐσσουσιν ἐπὶ σχεδὸν ἐρχομένοιο
πάντες ἄφ' ἐδράων, ὅτε φαίδιμα τόξα τιταίνει.
- 5 Λητῶ δ' οἷη μίμνε παρὰ Διὶ τερπικεραύνῳ,
ἧ ρά βίον τ' ἐχάλασσε καὶ ἐκλήισσε φαρέτρην,
καὶ οἱ ἄπ' ἰφθίμων ὤμων χεῖρεςσιν ἐλοῦσα
τόξα κατεκρέμασε πρὸς κίονα πατρὸς εὐοῖο
πασσάλου ἐκ χρυσοῦ: τὸν δ' ἐς θρόνον εἴσεν ἄγουσα.
- 10 τῷ δ' ἄρα νέκταρ ἔδωκε πατὴρ δέπαϊ χρυσεῖῳ
δεικνύμενος φίλον υἱόν: ἔπειτα δὲ δαίμονες ἄλλοι
ἔνθα καθίζουσιν: χαίρει δέ τε πότνια Λητῶ,
οὔνεκα τοξοφόρον καὶ καρτερὸν υἱὸν ἔτικτε.

Amb la seva germana eren els encarregats de decidir si els joves morien abans de temps i, com a representants dels joves, estaven en l'espai fronterer entre infantesa i edat de casar-se. El podem considerar el principal successor masculí de Zeus. Seria una representació d'aquest en jove, que no ha tingut experiència matrimonial, tot i que se li atribueixen alguns fills simbòlics com Asclepi, però els seus intents de relació, com per exemple Dafne, es van veure frustrats. No vivia com la resta dels déus al Mont Olimp, sinó que se'l trobava relacionat amb els cims, per tant era una divinitat que vivia en la marginalitat.

⁴⁴ Hom. *Il.* 1, 188-222.

⁴⁵ Hom. *Il.* 5, 875-887.

⁴⁶ Himne Homèric a Apol·lo (III), 1-13.

Se'l representava de forma idealitzada, atlètic i imberbe, normalment despullat, amb una corona de llorer -un element purificador i oracular-, portant un arc, fletxes i una lira. Tenia una sèrie d'animals associats a ell: el llop, representant la caça en grup; la serp, connectada simbòlicament amb els remeis i era l'animal que va matar a Delfos; el corb, per la relació amb les profecies; i el dofí, una relació encara controvertida. El podem trobar també assegut sobre un trípod, un estri que es trobava en el santuari dèlfic; i assimilat amb el sol, i és que, a partir del s.V aC, se'l considerava també el déu del sol sota l'epítet de Febus⁴⁷, representat amb un carro que arrossega el sol.

5.1.6.ÀRTEMIS:

Àrtemis, germana bessona d'Apol·lo, tenia un origen oriental com a senyora de les feres, tal com veiem en l'Àrtemis efèsia. Se la representava acompanyada de lleons i altres feres. Ella mateixa també era salvatge se la situava amagada pels boscos. Com el seu germà, portava l'arc i les fletxes, mitjançant els quals matava els animals. Per tant, també era la deessa de la caça i patrona dels caçadors.

Àrtemis. Ca 470
aC. Museu de
Belles Arts,
Boston.

Era dual com Apol·lo, així, tal com ell era sanador i provocador d'epidèmies, Àrtemis era la deessa verge i protectora del naixement, protegint dels perills abans i després del part.

Ἄρτεμιν ὕμνει, Μοῦσα, κασιγνήτην Ἑκάτοιο.
παρθένον ἰοχέαιραν, ὁμότροφον Ἀπόλλωνος⁴⁸,

Representava també el prototip de jove que ja no és una infant però no està casada i que, per tant, era verge. Vagava pels boscos acompanyada de les nimfes cantant i ballant. Estava relacionada amb tota la naturalesa que no ha estat dominada per l'home, tal com ella representava una adolescent verge. Cal diferenciar, però, que no era una verge equiparable a Atena, que la podem considerar asexual, sinó que representava el desig inviolable, el pas previ al primer amor.

Sota aquesta faceta, Àrtemis estava estretament vinculada amb els rituals de pas i iniciació de les joves. Molts dels rituals vinculats a Àrtemis representaven un sacrifici humà substituït per un animal⁴⁹. Se la representava amb una túnica curta, l'arc i les fletxes, animals salvatges i la Lluna, sota l'epítet de Selene⁵⁰, veient una altra vegada la dualitat amb Apol·lo.

5.1.7.AFRODITA:

Hesíode ens explica a la *Teogonia* el naixement d'Afrodita⁵¹: Cronos va tallar els genitals a Urà, aquests, en caure al mar, van formar una escuma i del seu interior va

⁴⁷ Grimal, P: s.v.

⁴⁸ Himne Homèric a Àrtemis (IX), 1-2.

⁴⁹ Eur. *IA*, *IT*.

⁵⁰ Grimal, P: s.v

⁵¹ Hes. *Th.* 154-206.

sorgir Afrodita, que va ser arrossegada per les onades fins a Citera i després fins a Xipre, per això era anomenada Cipris o Ciprogènia.

Afrodita era la deessa de la sexualitat i estava acompanyada d'Eros, el desig sexual. Presenta nombroses correspondències amb l'antiga deessa semítica de l'amor, Ishtar-Astarté. L'origen d'Afrodita, però, és difícil d'esclarir ja que és la divinitat més sincrètica del panteó. Està clar que estava relacionada amb Hefest, el seu marit, a través de la metal·lúrgia i els comerciants de coure, ja que va néixer del mar, i els mariners haurien portat la deessa des d'Orient cap a Grècia.

Representava la procreació de les espècies i la unió amorosa, que garantia la supervivència de la civilització. Provocava el desig sexual tant en homes com en déus⁵², excepte en Hèstia, Atena i Àrtemis⁵³, un poder que fins i tot ella va patir tal com veiem en l'Himne Homèric a Afrodita⁵⁴:

- 45 τῇ δὲ καὶ αὐτῇ Ζεὺς γλυκὺν ἥμερον ἔμβαλε θυμῷ
 ἀνδρὶ καταθνητῷ μιχθήμεναι, ὄφρα τάχιστα
 μηδ' αὐτῇ βροτέης εὐνῆς ἀποεργμένη εἴη,
 καὶ ποτ' ἐπευξαμένη εἴπῃ μετὰ πᾶσι θεοῖσιν
 ἡδὺ γελοῖήσασα, φιλομειδῆς Ἀφροδίτη,
 50 ὥς ῥα θεοὺς συνέμιξε καταθνητῇσι γυναιξί,
 καὶ τε καταθνητοῦς υἱεῖς τέκον ἀθανάτοισιν,
 ὥς τε θεὰς ἀνέμιξε καταθνητοῖς ἀνθρώποις.

Era l'ideal antropomòrfic grec femení, que tindria una vessant de desig homosexual i una vessant heterosexual, vessants que en el culte estarien lligades. Se li sacrificaven bocs, per la connotació sexual que tenien aquests animals. Dins dels rituals iniciàtics representava la pèrdua de la virginitat.

Iconogràficament la trobem acompanyada de coloms i pardals, i vestida fins el 340, quan trobem la primera estàtua nua en el santuari de Cnido.

Afrodita (centre), Eros (dreta), Hermes (esquerra). Ca. 370-360 aC. Museu Arqueològic Nacional, Salònica.

5.1.8. HERMES:

Iconogràficament el trobem relacionat amb Afrodita i Eros. Fill de Zeus i Maya, es va convertir en un monument de pedra, que tenia la representació d'un fal·lus, que servia per marcar els encreuaments de camins.

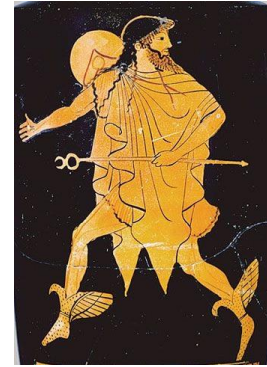
⁵² Hom. *II*.14,153-163.

⁵³ Himne Homèric a Afrodita (V), 7-32.

⁵⁴ Himne Homèric a Afrodita (V), 45-52.

En la mitologia trobem Hermes relacionat amb els viatges, amb el moviment, però també amb la fecunditat dels ramats. Representava els pols oposats, el trànsit entre la vida i la mort, el somni i el despertar.

Era, però, el déu dels furtus i els enganys i no tenia un poder físic, sinó que l'astúcia de no ser descobert era la seva arma. Era el patró dels pastors, dels lladres, dels enterradors i els heralds, per la relació amb tot aquell que passava pels camins.

*Hermes. ca. 500-450 ac.
Museu metropolità,
Nova York.*

Era considerat també el missatger dels déus de l'Olimp i en molts casos era el guia de les accions. Com a missatger entre la vida i la mort el trobem relacionat amb les ànimes dels difunts, i és que era l'encarregat de transportar-les a Caront, però també tenia la capacitat d'invocar-les⁵⁵.

La imatge de la Ilíada que trobem d'Hermes com un déu jove no la trobem en la iconografia fins el s.V aC. Al representar-lo imberbe i atlètic va esdevenir també el déu de la joventut atlètica, les palestres i els gimnasos. Se'l representava bàsicament amb el caduceu, unes botes i un barret alats gràcies als quals feia de veloç missatger.

5.1.9.DEMÈTER:

Era una deessa associada a la fertilitat de la terra i la producció de cereals, sobretot al blat. La podem considerar estretament relacionada amb la seva filla, Persèfone, l'esposa d'Hades, el déu del món subterrani. Per tant, Persèfone tenia dos aspectes, un com a deessa del gra i l'altre com a deessa dels morts. En l'Himne a Demèter s'explica el mite del rapte de Persèfone, la qual havia de restar un terç de l'any amb Hades ja que havia provat la magrana.

τέκνον, μή ῥά τι μοι σ[ύ γε πάσσαο νέρθεν ἐοῦσα]
βρώμης; ἐξαύδα, μ[ὴ κεῖθ' ἵνα εἶδομεν ἄμφω:]
395 ὥς μὲν γάρ κεν ἐοῦσα π[αρὰ στυγεροῦ Ἀΐδαο]
καὶ παρ' ἐμοὶ καὶ πατρὶ κελ[αινῶν Κρονίωνι]
ναιεταίοις πάντεσσι τετιμ[ένη ἄθανάτοι]σιν.
εἰ δ' ἐπάσω, πάλιν αὖτις ἰοῦσ' ὑπ[ὸ κεῖθεσι γαίης]
οἰκήσεις ὥρέων τρίτατον μέρ[ος εἰς ἐνιαυτόν,]
400 τὰς δὲ δύο παρ' ἐμοί τε καὶ [ἄλλοις ἄθανά]τοισιν.
ὁππότε δ' ἄνθεσι γαῖ' εὐώδε[σιν] εἰαρινο[ῖσι]
παντοδαποῖς θάλλῃ, τόθ' ὑπὸ ζόφου ἡερόντος
αὖτις ἄνει μέγα θαῦμα θεοῖς θνητοῖς τ' ἀνθρώποις.
[εἶπε δὲ πῶς σ' ἥρπαξεν ὑπὸ ζόφον ἡερόντα]
405 καὶ τίνι σ' ἐξαπάτησε δόλῳ κρατερὸς Πολυδέγμων⁵⁶;

*Demèter (dreta) i
Persèfone (esquerra). ca.
450-425 aC. Museu
Nacional d'Atenes,
Grècia.*

A través d'aquest mite trobem les dues deesses associades amb el cicle de la naturalesa, en el qual durant uns mesos no sorgeixen fruits. Eren les patrones dels

⁵⁵ Hom. *Od.* 24, 1-14

⁵⁶ Himne Homèric a Demèter (II), 393-405.

misteris d'Eleusis, cultes místics d'iniciació individual. En aquest mite podem veure com Demèter simbolitzava la figura maternal entre els déus.

La trobarem representada amb espigues de blat i una torxa, mentre que Persèfone només portarà fruits i cereals.

5.1.10.DIONÍS:

Bàsicament el podem considerar com el déu del vi i l'embriaguesa com a mitjà per arribar a l'èxtasi i la bogeria. Aquesta experiència es faria de forma comunitària i no s'arribaria a l'embriaguesa individual.

Dionís i un sàtir. 490-480 aC. Museu d'Art antic, Berlín.

καὶ σὺ μὲν οὕτω χαῖρε, πολυστάφυλ' ὦ Διόνυσε:
δὸς δ' ἡμᾶς χαίροντας ἐς ὥρας αὐτὶς ἰκέσθαι,
ἐκ δ' αὖθ' ὥράων εἰς τοὺς πολλοὺς ἐνιαυτούς⁵⁷.

A través de la presència del déu, l'individu perdia la personalitat i passava a un estat de bogeria, una transformació que es veuria posant-se una màscara. Quan l'individu i el déu s'assimilaven, als dos se'ls anomenava Bacus. Presentava una gran dualitat: el gaudir de l'embriaguesa però a la vegada partir les conseqüències i experimentar el perill que això podia comportar.

Entre els homes representava l'extrema alegria, l'oblit de les preocupacions i dels mals. En Època Clàssica apareixia en les ceràmiques com un jove nu amb vinya, fulles d'heura, el tirs⁵⁸ i una copa de vi. Normalment anava acompanyat de molts personatges, sàtirs amb aspecte humà i animal, normalment erectes i amb cua de cavall i mènades ballant en trànsit i amb pells de cervatí.

5.1.11.HEFEST:

Hefest era una divinitat que podem considerar, com Ares, menyspreada pel mateix panteó olímpic ja que era un déu provinent de Lemnos, que no va ser colonitzada pels grecs fins Època Arcaica. Era el déu ferrer, patró dels artesans i era coix.

A Grècia els artesans estaven per sota dels guerrers, quedant també marginat el déu artesà. A Atenes, però, tenia importància, ja que era considerat pare del fundador de l'estirp atenesa.

420 aC. Museu d'Art de Toledo,

Estava estretament vinculat amb el foc, element fonamental per al treball artesà i la principal epifania del déu. Era considerat un déu menyspreadat però, en canvi, era capaç

⁵⁷ Himne Homèric a Dionís, 11-13.

⁵⁸ Bastó flexible amb una heura enredada i una pinya

de donar formes sorprenents a objectes. A través d'aquesta capacitat va aconseguir un lloc entre els déus i la va ensenyar als homes:

Ἥφαιστον κλυτόμητιν αἰεῖσειο, Μοῦσα λίγεια,
ὅς μετ' Ἀθηναίης γλαυκώπιδος ἀγλαὰ ἔργα
ἄνθρώπους ἐδίδασκεν ἐπὶ χθονός, οἳ τὸ πάρος περ
ἄντροις ναιετάασκον ἐν οὔρεσιν, ἤντε θῆρες.
5 νῦν δὲ δι' Ἥφαιστον κλυτοτέχνην ἔργα δαέντες
ῥηιδίως αἰῶνα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτὸν
εὐκῆλοι διάγουσιν ἐνὶ σφετέροισι δόμοισιν.
ἀλλ' ἴληθ', Ἥφαιστε: δίδου δ' ἄρετήν τε καὶ ὄλβον⁵⁹.

Se'l representava amb els peus deformats, una destrat, amb la qual va fer néixer Atena del cap de Zeus, unes tenalles i una enclusa.

5.1.12.ARES:

Ares era el déu de la guerra però en sentit negatiu, és a dir, totes les desgràcies i el sofriment que comportava la guerra. Els millors guerrers se'ls associava a aquesta divinitat. Veiem que les seves competències eren semblants però oposades a les d'Atena⁶⁰, ja que era la protectora de la ciutat, i pel que veiem als mites no era ni de bon tros més important que aquesta. Per tant, la victòria quedava associada a Atena, mentre que tot allò dolent de les guerres quedava associat a Ares, per això no vivia amb la resta dels Olímpics, sinó en terres bàrbares, a Tràcia.

No tenia un culte estès i no es trobaven gaires temples consagrats a ell. El d'Atenes no el trobem fins època d'August, ja que per als romans el déu Mart, assimilat a Ares, era molt important. Per tant, no va ser Ares el que va rebre un temple a Atenes, sinó Mart.

Ἄρες ὑπερμένετα, βρισάρματε, χρυσεοπῆληξ,
ὀβριμόθυμε, φέρασπι, πολισσόε, χαλκοκορυστά,
καρτερόχειρ, ἀμόγητε, δορισθενές, ἔρκος Ὀλύμπου,
Νίκης εὐπολέμοιο πάτερ, συναρωγὲ Θέμιστος,
5 ἀντιβίοισι τύραννε, δικαιοτάτων ἀγὲ φωτῶν,
ἠγορέης σκηπτουχε, πυραυγέα κύκλον ἐλίσσων
αἰθέρος ἐπταπόροις ἐνὶ τεύρεσιν, ἔνθα σε πῶλοι
ζαφλεγέες τριτάτης ὑπὲρ ἄντυγος αἰὲν ἔχουσι:
κλῦθι, βροτῶν ἐπίκουρε, δοτὴρ εὐθαρσέος ἥβης,
10 πρὴν καταστῖλβον σέλας ὑψόθεν ἐς βιότιτα
ἡμετέρην καὶ κάρτος ἀρήιον, ὥς κε δυναίμην
σεῦσθαι κακότητα πικρὴν ἀπ' ἐμοῖο καρήνου,
καὶ ψυχῆς ἀπατηλὸν ὑπογνάμψαι φρεσὶν ὀρμήν,
θυμοῦ αὖ μένος ὅζον κατισχέμεν, ὅς μ' ἐρέθῃσι
15 φυλόπιδος κρυερῆς ἐπιβαίνεμεν: ἀλλὰ σὺ θάρσος
δός, μάκαρ, εἰρήνης τε μένειν ἐν ἀπήμοσι θεσμοῖς
δυσμενέων προφυγόντα μόθον Κηρᾶς τε βιαίους⁶¹.

Ares. Worcester Art Museum, Massachusetts, EEUU.

⁵⁹ Himne Homèric a Hefest (XX), 1-7.

⁶⁰ Hom. *Il.* 5, 888-898.

⁶¹ Himne Homèric a Ares (VIII), 1-17.

5.2.El Panteó asteca:

El panteó mexica⁶² era, a més de variat, complex ja que és resultat del sincretisme de dues tradicions oposades: la dels chichimeques⁶³ i la dels prehuanatl⁶⁴. A més incloïa divinitats procedents d'altres pobles veïns o vençuts en les guerres. Resultat d'aquesta gran varietat de déus és precisament l'atribució de diversos noms o aspectes a un mateix déu. Tot i això, podem agrupar els diferents déus en quatre grups: déus creadors i celestes; déus de l'aigua, la terra i la fertilitat; déus de la guerra, el Sol i la mort; i *Quetzacoatl*, què en ser un déu amb molts aspectes diferents se l'ha de considerar a part.

Primer cal considerar que tot el panteó asteca prové de la divinitat creadora dual, *Ometecuhlti* i *Omecihuátl*. Aquesta parella, però, amb el temps van perdre el protagonisme davant dels déus més joves i només se'ls invocava en moments molt puntuals.

5.2.1 DÉUS CREADORS I CELESTES: ⁶⁵

Divinitat	<i>Tezcatlipoca</i> ⁶⁶ “Senyor fumejant” ⁶⁷
Imatge	
Atribucions	Era el sincretisme del costat fosc de la naturalesa ⁶⁸ , la figura més canviant entre els déus, considerat l'omnipresent, l'omniscient i el que tot ho veia. S'apareixia a la gent i com encarregat d'impartir justícia, també enviava malalties, guerres i enemistats. Era patró dels fetillers i bruixots. S'assimilava al punt cardinal del nord, el costat on menys toca el sol, i per tant, era contrari a <i>Huitzilopotchtli</i> , el cel diürn, assimilat amb el sud.
Atributs	Portava un mirall d'obsidiana ⁶⁹ amb el que ho podia veure tot i un ceptre d'or que li ocultava el rostre.
Advocacions	<i>Yayauhqui Tezcatlipoca</i> <i>Iztlacoliuhqui</i> <i>Tlamtázincatl</i>
Característiques de l'advocació	Era el senyor de la nit, les muntanyes i les coves. Portava pells de jaguar, una flauta i un ganivet d'obsidiana. Era el senyor del fred, el gel, la ceguera i el pecat. Era el déu caçador

⁶² Sahagún, B: 51-77.

⁶³ Nom amb què els asteques anomenaven els grups de població que habitaven al nord-est de la seva zona de domini. v. mapa. pàg. 5.

⁶⁴ Població que hi havia a la zona abans de la invasió asteca.

⁶⁵ Taula d'elaboració pròpia.

⁶⁶ Sahagún, B: 52-53.

⁶⁷ Còdex Borgia, làmina 21.

⁶⁸ Tot allò que es percep a la natura com a obscuritat.

⁶⁹ Roca ígnia volcànica, totalment vítria.

Divinitat	Imatge	Atribucions	Atributs
<i>Mixcóatl</i> “La serp de núvols”	 70	Era el déu de les estrelles del nord i les regions polars, també estava associat al punt cardinal del nord ⁷¹ . Era patró dels guerrers i la caça.	Se'l representava amb barba blanca, els cabells llargs i una diadema vermella. Portaria un <i>tzihuaquimitl</i> ⁷² , un sarró de xarxa i un <i>técpal</i> ⁷³ . El cos el tenia pintat de blanc i la cara de negre, vermell i blanc.
<i>Yacatecuhtli</i> ⁷⁴ “Senyor del nas gran”	 75	Era el patró dels comerciants i el senyor del nas gran ja que representava l'habilitat i vivacitat dels que es dedicaven a aquest ofici.	Tenia el nas aguilenc i portava dos bàculs, un fet de canya massissa i l'altre de color negre; també un escut groc i la cara pintada de blanc i negre. El bàcul es relaciona amb els mercaders, ja que s'ajudaven d'aquest per caminar.
<i>Chantico</i> ⁷⁶ “La que s'està a casa”	 77	Era la deessa del foc adorada particularment pel gremi de lapidaris. Com a representant del foc volcànic tenia l'epítet de “senyora del regne dels morts”. Una de les seves advocacions era <i>Cuauhxólotl</i> .	Era capaç de transformar-se en llop i se la representava amb el dibuix de l'aigua i el foc encreuats.

⁷⁰ *Mixcóatl*. Còdex Telleriano-Remensis. Làmina 14.

⁷¹ v. Cosmogonia i teogonia asteca, pàg.10.

⁷² Fletxa amb la punta en forma d'espina.

⁷³ Ganivet sacrificial de sílex.

⁷⁴ Sahagún, B: 69-72.

⁷⁵ *Yacatecuhtli*. Còdex Borgia. Làmina 55.

⁷⁶ Villanes, C., - I. Córdova: 101-102.

⁷⁷ *Chantico*. Còdex Borgia. Làmina 63.

Divinitat	Imatge	Atribucions	Atributs	Advocacions	Característiques de l'advocació
<i>Xiuhtecuhtli</i> ⁷⁸ “Senyor del foc”	 79	Era el déu del foc, considerat el pare dels déus i dels homes i patró també del foc que crema les cases. Era el productor d'energia.	Portava com a atributs un ocell blau al front, una serp de foc a l'esquena i una joia en forma d'escala al pit, símbol del braser. Tenia la cara pintada de vermell, la barbeta ennegrida i una ratlla negra als ulls. Podia transformar-se en una serp de foc, anomenada <i>Xiuhcóatl</i> .	<i>Huehuetéotl</i>	El déu vell, era el més ancià dels déus, per això el consideraven el pare.
				<i>Otóntechtli</i>	Nom adquirit dels otomins ⁸⁰ .
				<i>Xocótl</i>	Nom adquirit dels mazahues ⁸¹ .
<i>Metztli</i> “La lluna”	 82	La lluna sorgia de la immolació de <i>Tecciztécatl</i> ⁸³ , per això era símbol del naixement. Representava la part femenina de la naturalesa, la fecunditat. Relacionada amb els déus de la fertilitat i vegetació.	Se la representava de diverses formes però la més usual era la figura d'un conill dins un recipient ple d'aigua.	<i>Tecuciztécatl</i> o <i>Tecciztécatl</i>	Aspecte masculí.
				<i>Coyolxauhqui</i>	Aspecte femení.

⁷⁸ Sahagún, B: 61-63.⁷⁹ *Xiuhtecuhtli*. Còdex Borgia. Làmina 61.⁸⁰ v. mapa pàg. 5.⁸¹ v. mapa pàg. 5.⁸² *Metztli*. Còdex Borgia.⁸³ v. Cosmogonia i teogonia asteques, pàg. 10.

5.2.2 DÉUS DE L'AIGUA, LA TERRA, LA VEGETACIÓ I LA FERTILITAT:

Divinitat	Imatge	Atribucions	Atributs
<i>Tláloc</i> ⁸⁴ “El que fa brotar o germinar”	 85	Era el déu de les pluges, les tempestes i les sequeres. Estava relacionat amb les muntanyes ja que era on s'acumulaven els núvols. Era un dels déus més importants, essent la divinitat que més ofrenes rebia, ja que era el que permetia tenir allò necessari per viure.	El seu símbol de poder era el llamp. Portava una màscara, una rodona blanca amb punts negres que simbolitzava la calamarsa i el cos pintat de blau simbolitzant l'aigua.
<i>Huixtocihuatl</i> “La senyora de la sal”	 86	Era la deessa de la sal i de les aigües salades. Considerada germana dels <i>tlalocs</i> ⁸⁷ . Hauria estat desterrada a les aigües salades, on va inventar la sal.	Portava ornaments de color groc, plomatges verds i vestits que representaven les onades.
<i>Chalchiuhtlicue</i> ⁸⁸ “La de la faldilla de pedres precioses”	 89	Era la deessa de l'aigua dolça i la companya de <i>Tláloc</i> . Tenia la capacitat de purificar en estar en contacte amb l'aigua i els núvols. Tenia altres advocacions: <i>Apozonallotl</i> , <i>Acuecueyotl</i> , <i>Alacamani</i> , <i>Ahuic</i> , <i>Ayauh</i> o <i>Xixiquipilihui</i> .	La seva representació estava relacionada amb la de Tláloc. Portava vestits i plomatges blaus i verds, petxines, i unes sandàlies blanques. La seva cara podia estar pintada de blau, groc o vermell.

⁸⁴ Sahagún, B: 53.⁸⁵ *Tláloc*. Còdex Vaticà Llatí. Làmina 28.⁸⁶ *Huixtocihuatl*. Primeros memoriales f.264 r.⁸⁷ Petits déus de la pluja que acompanyaven a *Tláloc*.⁸⁸ Sahagún, B: 57.⁸⁹ *Chalchiuhtlicue*. Còdex Borbònic. Làmina 5.

Divinitat	Imatge	Atribucions	Atributs
<i>Xochipilli</i> ⁹⁰ “El príncep de les flors”	 91	Era el déu principal de la vegetació, la personificació de la primavera i l'estiu. Aquest déu era sobretot venerat entre els més joves. Era protector de la dansa, la música, la poesia i l'art, i representava l'amor i el plaer. També se l'anomenava <i>Macuilxóchitli</i> , déu dels balls, els jocs i els esports. Estava molt relacionat amb la fertilitat.	Tenia la cara pintada de color ambre i la boca i la barba de color blanc. El seu símbol era el <i>yolotopilli</i> , un bastó amb cors i duia plomes de quetzal.
<i>Xochiquétzal</i> “Flor preciosa”	 92	Era la deessa principal de la vegetació. Hauria estat raptada per <i>Tezcatlipoca</i> i <i>Xochipilli</i> la va rescatar, justificant que la vegetació desapareix durant els mesos d'hivern per tornar a la primavera.	Portava plomes verdes al cap, la part superior de la cara pintada de groc i la inferior de blau.
<i>Centzon Totochtin</i> “Els quatre-cents conills”		Eren nombrosos déus relacionats amb el <i>maguey</i> i la beguda alcohòlica que s'obtenia d'aquesta planta, com el <i>pulque</i> ⁹³ o altres derivats. Eren divinitats relacionades amb les collites i fomentaven els banquets, n'hi havia tants com estats d'embriaguesa.	

⁹⁰ Sahagún, B: 63-64.⁹¹ *Xochipilli*. Còdex Borgia. Làmina 13.⁹² *Xochiquétzal*. Còdex Borgia. Làmina 9.⁹³ Beguda alcohòlica obtinguda del suc fermentat del maguey.

Divinitat	Imatge	Atribucions	Atributs
<i>Tlatecuhtli</i> “Senyor de la terra”	 94	L'únic déu masculí de la terra. Era considerat el déu antic del foc.	Era representat com un monstre que devorava el sol als vespres i bevia la sang dels sacrificats.
<i>Tlazoltéotl</i> ⁹⁵ “Senyora de la immundícia”	 96	Era la divinitat de l'amor carnal, les impureses i la fecunditat. Com a divinitat de les impureses presenciava les confessions que es feien als sacerdots ⁹⁷ . Era patrona dels parts i els naixements.	Tenia la cara pintada de vermell o negre i un <i>quechquémitl</i> per vestit, una peça de roba que tapava el tors de les dones, o, a vegades, portava la pell del sacrificat.
<i>Xipe Totec</i> ⁹⁸ “Nostre senyor escorxat”	 99	Era una divinitat amb diversos aspectes: el déu de la pluja primaveral; de la renovació de la naturalesa i les plantes i el déu del blat de moro. Se'l relacionava també amb varies malalties com la sarna o dolències als ulls.	Se'l representava amb la pell del sacrificat ja que l'acte d'escorxar i vestir-se amb la pell simbolitzava la regeneració de la vegetació. Portava la cara pintada de groc amb ratlles vermelles, plomes de quetzal, un escut a la mà i un bastó de sonalls per cridar la pluja.

⁹⁴ *Tlatecuhtli*. Museo del Templo Mayor, Mèxic.

⁹⁵ Sahagún, B: 57.

⁹⁶ *Tlazoltéotl*. Còdex Borbònic. Làmina 13.

⁹⁷ v. Sacerdots en el món asteca pàg. 40.

⁹⁸ Sahagún, B: 68.

⁹⁹ *Xipe Tótec*. Còdex Borgia. Làmina 61.

5.2.3 DÉUS SOLARS, DE LA GUERRA I LA MORT:

Divinitat	Imatge	Atribucions	Atributs
<i>Tonatiuh</i> “El resplendent”	 100	Era la personificació del sol. S’entenia com una àliga ascendent al matí, descendent a la tarda i a la nit es transformava en <i>Tlalchitonatiuh</i> (sol de terra); amb aspecte de tigre recorria el món subterrani fins tornar-se a elevar al cel. Estava relacionat amb <i>Chantico</i> ¹⁰¹ .	Se’l representava normalment de color vermell, urpes d’àliga, acompanyat del disc solar amb els rajos, plomes d’àliga i diverses joies.
<i>Huitzilopochtli</i> ¹⁰² “Colibrí del sud”	 103	Era el déu de la guerra, patró dels mexiques. El seu origen prové d’una migració, quan el déu de la tribu i un guerrer es van assimilar, ja que segons Sahagún era un home que tots admiraven molt per la seva habilitat per lluitar a les guerres. Representava el sol del migdia	Com a déu de la guerra es transformava en una serp turquesa i tenia el cos pintat de blau, la cara amb bandes horitzontals blaves i grogues i els llavis vermells.
<i>Mictlantecuhтли</i> “Senyor de l’infern”	 104	Era el déu de la mort que regnava en el <i>Mictlan</i> , l’inframón ¹⁰⁵ . La seva companya era <i>Mictecacihuatl</i> , la senyora del <i>Mictlan</i> . Tenien com a animals associats el mussol, l’aranya i el rat-penat.	Apareix representat amb una màscara de calavera, un ganivet de sílex al nas, el cos d’esquelet i un ornament cònic al cap.

¹⁰⁰ *Tonatiuh*. Còdex Borgia. Làmina 18.¹⁰¹ v. Taula dels déus creadors i celestes. Pàg. 40.¹⁰² Villanes, C., - I. Córdova: 67-72; 97-98; Sahagún, B: 51.¹⁰³ *Huitzilopochtli*. Còdex Borbònic. Làmina 34.¹⁰⁴ *Mictlantecuhтли* (a la dreta) i *Quetzalcóatl* (a l’esquerra). Còdex Borgia. Làmina 56.¹⁰⁵ v. Cosmogonia i teogonia asteques. Pàg. 10.

5.2.4 QUETZALCÓATL:

Divinitat	Imatge	Atribucions	Atributs	Advocacions	Característiques de l'advocació
<i>Quetzalcóatl</i> ¹⁰⁶ “La serp emplomada”		Aquesta divinitat sorgia del sincretisme amb un personatge històric: el rei-sacerdot, un home que els asteques van transformar en divinitat, adoptant una sèrie d'aspectes representatius de la civilització: la humanitat idealitzada, la virtut i la cultura. A través de les tradicions de Xochicalco, Tajín, Cholula, els tolteques maies i asteques ¹⁰⁸ , va passar de ser una deïtat teotihuacana de l'aigua i la renovació vegetal a un heroi cultural, déu del vent, dels comerciants, profeta, demiürg, fetiller, mag, paradigma del sacerdoci, déu creador i salvador.	Se'l representava amb un casc de plomes de quetzal; la cara i el cos pintats de negre; la joia del vent (<i>ehcalcózcatl</i>) al pit; i un ocell anomenat <i>quetzaltótotl</i> .	<i>Tlahuizcalpantecuhli</i>	Era el senyor de l'Aurora, representava el planeta Venus i simbolitzava la resurrecció.
				<i>Ehécatl</i>	Era el déu del vent que ajudava els déus de la pluja. Era la faceta més venerada.
				<i>Nanahuatzin</i>	Era la divinitat que es va sacrificar per poder fer sorgir el cinquè Sol i el curs de la vida ¹⁰⁹ .
				<i>Ce Acatl</i> <i>Quetzalcóatl</i>	Era el déu de l'oest. Representava els ritus, les tradicions i el destí.

¹⁰⁶ Sahagún, B: 53.

¹⁰⁷ *Quetzalcóatl*. Còdex Borgia. Làmina 22

¹⁰⁸ v. mapa pàg. 5.

¹⁰⁹ v. Cosmogonia i teogonia asteques, pàg. 10.

5.3 Comparació dels Panteons:

A l'hora de comparar els panteons grec i asteca ens trobem dins d'un terreny molt ampli i confús, ja que són dos panteons politeistes en els que hi ha uns déus primordials, relacionats amb les necessitats més importants de l'home i una sèrie de divinitats menors que conformen una enorme xarxa de competències.

Cal destacar que hi ha ordre en aquests panteons tan extensos i trobem una jerarquia segons la qual cada déu pren un lloc dins del món, de la mateixa manera que en qualsevol civilització organitzada. En ambdues religions hi ha una divinitat que es pot considerar la més important, la que governa per sobre de la resta de divinitats i és aquesta figura la que garanteix l'ordre dins del món.

En totes les divinitats trobem diferents advocacions, i és que no trobem la divinitat estancada dins d'uns límits, sinó que té diferents aspectes i competències que es poden compartir entre divinitats. Així doncs, trobem un nom principal i diferents epítets depenent de l'aspecte que en aquell moment es representi de la divinitat.

Lligant amb els diferents aspectes de les divinitats, moltes d'aquestes competències vénen a causa de sincretismes amb divinitats de cultures veïnes. Divinitats que un cop entren en contacte, a causa de les seves similituds, acaben per adoptar les mateixes funcions o fins i tot nous noms que reflecteixen aquestes noves funcions, que a la vegada trobarem justificades dins dels mites.

Cada divinitat té uns poders representatius i governa dins d'un aspecte de la vida, com ara la guerra o la fertilitat. Aquests poders sorgeixen de l'ordenació del món i són la raó per la qual els homes reten culte als déus. Cal aplacar-los, tenir-los contents a través dels sacrificis per tal que l'aspecte que controla aquella divinitat ens sigui favorable. Però moltes vegades trobem que diferents divinitats del mateix panteó se solapen en el control d'alguns poders, com podria ser Àrtemis, Hera i Afrodita, que les tres divinitats influeixen en la fertilitat tot i que des de tres punts de vista diferents: pas previ al matrimoni, el matrimoni i el desig respectivament.

En ambdós panteons trobem que els déus tenen un lloc determinat on viuen i regeixen les seves funcions. En els dos casos els déus més importants els trobem en llocs elevats; en el cas asteca repartits en els tretze cels i en el cas grec en el cim de l'Olimp. Els déus menors els podem trobar com a personificacions d'aspectes de la terra, o normalment vinculats als inferns i a regir el món subterrani on van a parar les ànimes dels difunts com ara Hades o *Mictlantecuhli*.

Les seves representacions són bàsicament antropomòrfiques i és on trobem reflectits els atributs propis de la divinitat, atributs que estan totalment lligats als aspectes d'aquesta. Trobaríem uns atributs bàsics però tal com hem vist, segons l'aspecte a reflectir els atributs podien canviar. Els atributs dels déus són una peça

important, ja que són els instruments mitjançant els quals poden governar les seves competències, o demostren que tenen competència sobre un aspecte concret.

A més de la representació antropomòrfica en ambdós casos trobem que les divinitats tenen relació estreta amb animals; evidentment no podem comparar els tipus d'animals ja que no és la mateixa zona geogràfica, però sí que cal destacar que moltes de les representacions de les divinitats les trobem en forma d'aquests animals que les acompanyen o que són directament l'epifania al déu en qüestió. Són una representació física de la divinitat al món mortal, és a dir, que aquests animals dins l'entorn humà representarien a la divinitat i per tant tindrien un gran respecte entre la comunitat.

Entrant més a fons dins del panteó, primer cal recordar que en ambdós casos l'origen dels déus, tal i com hem vist a l'apartat de cosmogonia¹¹⁰, provenen d'una parella creadora, entre els asteques d'*Ometecuhli* i *Omecihuátl* i entre els grecs de Gea i Úranos. Al final del procés de creació del món trobem les divinitats.

En primer lloc destacarem la figura del déu més important, el que regeix per sobre de tot i que podem considerar que garanteix l'ordre del món. En la religió asteca aquesta figura és *Tezcatlipoca*; aquest déu s'entén com l'omnipresent, el déu primordial que està per damunt de tot, del qual depèn la justícia. En la religió grega Zeus és el déu més important, el que consideren pare de tots els déus i homes. D'ell depèn tot, malgrat que no pot canviar el destí de les coses. A part de que representen la mateixa figura de deïtat jeràrquicament superior, també trobem un punt de contacte amb l'impartició de justícia. Tal com veiem en Hesíode¹¹¹, Homer¹¹² o a Sòfocles¹¹³ Zeus és pare de la justícia, i l'encarregat d'impartir-la.

Veiem que *Tezcatlipoca* és assimilat amb l'obscuritat, en canvi Zeus fa referència al cel diürn, a la llum; és a dir, que en aquest aspecte són totalment el contrari. Un altre aspecte que veiem en Zeus però no en *Tezcatlipoca* és la seva vinculació amb la pluja i el temps atmosfèric. En aquest sentit veiem que Zeus s'assimila a *Tláloc*. Ambdós són déus de les tempestes, estan relacionats amb els cims de les muntanyes i precisament *Tláloc* és un dels déus més importants i el que rebia més ofrenes. Els dos són representats amb un atribut que simbolitza el seu poder, el llamp i especialment vinculats amb els núvols.

De la mateixa manera que Zeus està estretament vinculat a Hera, la seva esposa, també veiem que *Tláloc* està vinculat en el culte amb *Chalchiuhtlicue*. Aquestes dues deesses però, no tenen massa en comú tret de ser esposes del déu de la pluja. Segons ens diu Sahagún¹¹⁴, *Chalchiuhtlicue* era la deessa que permetia viure i procrear. En certa

¹¹⁰ v. Cosmogonia i teogonia pàg. 5.

¹¹¹ Hes. *Th*, 901-903.

¹¹² Hom. *Il*. VIII, 66-77.

¹¹³ S. *Ant*, 450-452.

¹¹⁴ Sahagún, B: 57.

manera veiem aquí un contacte amb Hera, considerada la deessa del matrimoni consumat, tot i que no representi la figura de mare en els mites.

A través de *Tláloc* també podem veure una relació amb Posidó. *Tláloc* és tant el déu de les pluges com de les sequeres. Representa les tempestes, que precisament són l'epifania de Posidó i les sequeres, és a dir, que ambdós déus estan relacionats amb l'aigua i la terra. A més, iconogràficament Zeus i Posidó són molt semblants, tot i que aquest últim no porta el llamp, sinó el trident. Per tant aquí veiem una compartició de competències.

També relacionada amb *Tláloc* trobem *Huixtocíhuatl*, la deessa del mar, de les aigües salades, igual que Amfitrite¹¹⁵, l'esposa de Posidó, que com a deessa queda totalment tapada pel seu marit, no és més que la representació del mar.

Tonatiuh és el déu del sol i el podem relacionar amb Apol·lo, que al s.V aC també s'assimila a aquesta atribució, tot i que anteriorment el déu del sol era Helios. El mite relacionat amb aquest déu en que s'explica l'ascens en forma d'àliga i el recorregut per la terra per tal de tornar-se a elevar, és a dir, l'explicació del recorregut del sol, també el trobem en la mitologia grega¹¹⁶. *Tonatiuh* es convertiria en àliga, una epifania de Zeus, simulant l'ascens i el descens del sol, i en el mite grec Helios, conduint un carro tirat per cavalls ascendeix i descendeix pel cel, i retorna al lloc inicial a través d'Ocèan. En l'aspecte d'Apol·lo com a protector de la música, la poesia i les danses el podríem relacionar amb l'advocació *Macuilxóchitli* de *Xochipilli*, el príncep de les flors. A més, ambdós déus estarien relacionats amb la joventut, essent venerats sobretot per aquesta franja d'edat.

Àrtemis té forces coincidències amb *Mixcóatl*, el déu de la caça i els guerrers. Àrtemis estava vinculada als animals salvatges, a la cacera i els caçadors, vivia als boscos de manera salvatge; però a més a més, era normal trobar-la entre els guerrers, que l'invocaven abans de la guerra, ja que tal com veiem per exemple en el mite d'Ifígenia, és Àrtemis la que permet finalment que els aqueus vagin a Troia. Per tant, la caça i la guerra en certa manera s'assimilen. En canvi, aquests dos déus no comparteixen la relació amb els rituals iniciàtics de les joves que trobem vinculats a Àrtemis. El que sí trobem és un punt de contacte amb *Metztli*, que també representa la lluna com Àrtemis, la part femenina de la naturalesa que simbolitza el naixement, tal com Àrtemis n'és protectora.

Podem relacionar Afrodita i *Tlazoltéotl*, dues divinitats que representen el desig carnal, la sexualitat i la fecunditat. La deessa asteca és interessant, ja que té una funció molt important dins del sacerdoci al tenir competències sobre la purificació, una competència que en el panteó grec és d'Apol·lo. A més seria patrona dels parts i els

¹¹⁵ Grimal, P: s.v.

¹¹⁶ Suárez, E., *Antología de la lírica griega*, 117 (Madrid, 2002).

naixements, mentre que aquesta competència estaria força vinculada a Àrtemis, tal com hem pogut veure. Afrodita podem considerar que exerceix les seves funcions en un espai més limitat, i és difícil d'esclarir ben bé quines i com són les seves facetes, ja que com hem dit és una deessa molt sincrètica.

Hermes és el déu dels viatgers, dels moviments, tot i que el trobem relacionat iconogràficament amb Afrodita i Eros. Aquesta funció de patró dels viatgers la podem relacionar amb *Yacatecuhtli*, el déu dels comerciants. El déu asteca és l'encarregat de dotar als comerciants de l'habilitat de l'ofici, i Hermes és precisament la personificació d'aquesta habilitat, és el missatger masculí entre els déus, el que és capaç d'enganyar perquè el seu poder està en la paraula, no en una contundència física.

Arribats a Demèter, cal fer una valoració molt positiva. El mite central que envolta la figura de la deessa és precisament el rapte de la seva filla Persèfone. Aquest mite el trobem també en la mitologia asteca amb *Xochipilli* i *Xochiquétzal*. Aquestes quatre divinitats estan molt relacionades tant en les seves funcions dins del panteó com en la mitologia que els envolta. Trobem en ambdós casos un rapte, una recerca i un retorn de la divinitat com a justificació del sorgiment de la vegetació durant uns mesos de l'any concrets. Demèter i *Xochipilli* els podem assimilar en tant que déus primordials de la vegetació; Persèfone i *Xochiquétzal* són les dues divinitats que són raptades i justifiquen l'aparició de la vegetació.

Cal destacar, però, que la divinitat que rapta en els dos casos és diferent. En l'asteca és precisament *Tezcatlipoca*, el déu suprem, en canvi en el mite grec és Hades, el déu del món subterrani, un déu que podem assimilar amb *Mictlantecuhtli*. Ambdós déus són els que regnen als inferns, que com ja hem vist en la comparació de la cosmogonia tenen forces similituds. Hades tindrà com a esposa a Persèfone, en canvi *Mictlantecuhtli* tindrà per esposa a *Mictecacihuatl*.

Dionís és un déu força controvertit i poc conegut dins del panteó grec, però bàsicament l'associem a les festivitats i l'embriaguesa. En el panteó asteca trobem els *Centzon Totochtin*, els diversos déus relacionats precisament a aquest aspecte. Els podríem considerar com els sàtirs o mènades que acompanyen a Dionís.

Hefest és un dels déus que queda més apartat dins del panteó grec. En aquest sentit trobem també la figura asteca de *Xiuhtecuhli*, considerar un déu molt antic vinculat al foc i a l'energia productora. Aquí veiem un clar contacte amb Hefest, que és el déu artesà, vinculat al foc, ja que és un element bàsic en la feina de ferrer i en la majoria de les artesanies com per exemple la ceràmica, per la qual era força venerat a Atenes. A més, l'epifania d'Hefest és el foc, i la de *Xiuhtecuhli* és precisament un drac que transportava el sol, molt relacionat amb la producció d'energia.

Ares també té el seu equivalent en el panteó asteca, *Huitzilopochtli*. Ambdós són els déus de la guerra, però tenen un paper dins de la societat molt diferent.

Huitzilopochtli és un déu assimilat amb el que podríem considerar un heroi mític, un guerrer que es transforma en divinitat a causa de les seves gestes, tal com podem trobar amb Hèracles. Aquesta divinitat, però, entre la societat asteca era molt ben considerada i era precisament el patró dels mateixos asteques. Ares, en canvi, tot i que comparteix la competència de déu de la guerra no té la mateixa consideració entre els grecs, ja que per a ells representaria tot allò negatiu que comporta la guerra i és un déu temut que gairebé no té culte. En canvi, podríem assimilar *Huitzilopochtli* a la figura d'Atena, que també està vinculada amb la guerra, però de forma diferent. Està associada a la civilització, a la protecció de les ciutats, igual *Huitzilopochtli* és protector de la població asteca. Atena és la guerra entesa no des de la violència, sinó des de l'estratègia. En les seves representacions apareixerien els tres déus amb atributs relacionats amb la guerra.

Finalment, cal destacar *Quetzalcóatl*, un déu molt important dins del panteó asteca. Té diverses facetes: una de les advocacions més venerades de *Quetzalcóatl* era *Ehécatl*, el déu del vent, que trobaríem assimilat a Èol, una divinitat menor dins del panteó grec, que l'única funció que té dins de la mitologia és el control dels vents. Però com a personatge històric assimilat a una divinitat li passaria com a *Huitzilopochtli*, podríem considerar-lo com un Hèracles que a través de les seves gestes se l'arriba a considerar entre els déus. Però també té punts de contacte amb Atenea, ja que també se'l considera una divinitat civilitzadora, protectora de la cultura. A través del mite, a més, trobem que tindria moltes similituds amb la figura de Prometeu que hem vist en l'apartat de cosmogonia¹¹⁷, i és que ambdós són protectors de la humanitat abans de l'ordenació del món i són els que permeten que la humanitat sorgeixi de nou per tal que habiti la terra. Tal com hem vist anteriorment, la forma en que ho fan és molt semblant, per tant, podem considerar molt semblants les figures de *Quetzalcóatl* i Prometeu, tot i que *Quetzalcóatl* té un lloc important dins del culte, mentre que Prometeu només té importància dins del mite.

6. EL SACERDOCI:

6.1 El sacerdocí en el món grec:

Els sacerdots grecs no es poden entendre com una casta social, no hi havia un grup tancat que es dediqués exclusivament a aquest funció, més aviat s'entenia com aquella persona que posava en pràctica les costums de la població¹¹⁸. Per tant, no comportava l'allunyament de la comunitat, ni de la vida pública en la majoria de casos, tot i que caldria excloure els oracles. Havien de tenir, doncs, el ple dret de ciutadania i no tenir cap impediment físic, ja que eren representació de la puresa.

No era, però, un càrrec que pogués assolir qualsevol persona, hi havia requisits: Calia ser ciutadà, i a més, provenir de bona família. Així doncs, els sacerdots (ἱερεῖς) eren els dirigents, des de nivell familiar fins a nivell comunitari i havien d'estar

¹¹⁷ v. Cosmogonia i teogonia. Pàg. 5.

¹¹⁸ Chirassi, I. *La religión griega*, (Madrid, 2005); Bremmer, J.N (1999): 53-57; Burkert, W (2007): 131-136.

vinculats a certs cultes. L'assignació del sacerdot la faria la comunitat, normalment l'assemblea¹¹⁹ o també es podia fer per sorteig, tot i que alguns cultes tenien un caràcter hereditari dins de les famílies més antigues de la ciutat. Depenent del culte al qual s'encomanaven el càrrec podia durar des d'una festivitat fins tota la vida, de la mateixa manera que es triava un ἱερεὺς o ἱέρεια depenent si la divinitat era femenina o masculina, tot i que hi ha excepcions.

Eren considerats funcionaris de l'Estat, amb les mateixes exigències que tindria qualsevol ciutadà. Estaven vinculats a un déu en particular i tenien la responsabilitat del bon funcionament del santuari. Per realitzar el servei al déu el sacerdot contava amb ajudants: per organitzar els sacrificis hi havia ἱεροποιοί¹²⁰, encarregats del sacrificis, i ἐπιμεληταί com a institució estatal que s'encarregaria de les finances del santuari. Tot i ser els encarregats del santuari no hi eren permanentment i en cas de necessitat el sacrifici el podia oficiar una altra persona.

*Escena d'un sacrifici.
Ceràmica de figures
vermelles. ca. 430- 420
aC. Museu del Louvre.*

Per exercir aquest càrrec els sacerdots rebien una remuneració en forma d'aliments. En el sacrifici es destinaven parts de l'animal al sacerdot, així com ofrenes. Però amb la implantació de la moneda, els santuaris comencen a funcionar amb aquest nou sistema i es fixen uns preus pels sacrificis¹²¹. Encara que obtenien una part simbòlica del sacrifici, el càrrec de sacerdot era honorífic i les despeses que assumia aquest li procuraven un gran prestigi davant del poble.

La comunitat tractava els sacerdots amb molt de respecte, ja que estaven consagrats al déu i, per tant, ofendre el sacerdot era ofendre la divinitat¹²². Els sacerdots es distingien de la resta de població perquè portaven vestits blancs o púrpures, lligats amb un cinturó, els cabells llargs, una cinta que els hi recollia i un bastó. Les sacerdotesses en canvi es serien les portadores de la clau del temple.

Finalment també cal destacar que era costum consagrar nois i noies als temples durant un període de temps establert. Aquests joves ajudarien els sacerdots, tant a realitzar els cultes com a cuidar-se del temple i la divinitat.

6.3 El sacerdocí en el món asteca:

El sacerdocí¹²³ tenia una gran importància en la vida comunitària. No se sap ben bé si desenvolupaven rituals determinats o si existia un grup que dedicava la seva vida als fins religiosos. De totes maneres, és molt probable que en un principi existissin

¹¹⁹ Hom. *Il.* 6, 300.

¹²⁰ Arist. *Ath. pol.* 54, 6-7.

¹²¹ v. Els temples grecs. Pàg. 45.

¹²² Hom. *Il.* 1, 8-100; *Il.* 16, 605.

¹²³ Gutiérrez, J. M. P: 76-78; Sahagún, B: 222-227; León-Portilla, M. (2005): 178-181.

individus escollits entre la comunitat que desenvolupessin l'activitat religiosa a la comunitat, i, a mida que la civilització asteca es va anar tornant complexa i va evolucionar social i econòmicament, aquests civils desenvoluparien una gran diversitat d'activitats, formant un cos permanent de funcionaris.

El concepte de dualitat que hem pogut veure en el panteó asteca, arribaria fins i tot en la relació entre guerrers i sacerdots. Els sacerdots formaven part de la classe dirigent juntament amb els funcionaris. Normalment eren fills dels aristòcrates o comerciants perquè eren educats al *Calmécac*¹²⁴. Tot i això, hi podia accedir la classe baixa sempre i quan demostrés tenir habilitats extraordinàries.

Calmécac.
Còdex Mendoza.
Làmina 61

El sacerdoci en el món asteca estaria organitzat de forma jeràrquica i eren un gran grup dins de la població. Desenvoluparien les seves funcions en les grans festes i cerimònies en les quals tots els grups professionals hi participaven. Per tant, d'una manera o altra, tothom hauria exercit en algun moment puntual les funcions de sacerdot, tot i que sense formar part estrictament del grup sacerdotal. En formar part de la cúspide dirigent, els reis o consellers anomenats *Tlatoani* i *Cihuacóatl* podien desenvolupar algunes funcions sacerdotals en sacrificis determinats, però això no els convertia en sacerdots.

Així doncs, trobarem dos personatges¹²⁵ principals que desenvoluparien les funcions de ministres i de sacerdots molt lligades entre sí. Aquests s'anomenaven *Quetzacóatl-Tótec-Tlamacazqui* “el que fa ofrenes al nostre senyor Quetzacóatl” i *Quetzacóatl-Tláloc-Tlamacazqui* “el que fa ofrenes a Tláloc-Quetzacóatl”. El primer es cuidava del culte especial de *Huitzilopochtli* i el segon de *Tláloc*, el déu de la pluja. Aquestes dues deïtats tenien precisament els seus santuaris a dalt de la piràmide principal, dins del recinte del *Huey Teocalli*¹²⁶, “Templo Mayor”, de Tenochtitlan¹²⁷. Aquests rangs més elevats del sacerdoci van ser els que va poder desenvolupar la literatura i diverses formes de pensament de caire filosòfic.

Tenochtitlan.
Còdex Mendocino.
Làmina 1

Baixant en escala trobaríem el *Mexícatl teohuatzin* “el sacerdot mexica”, qui seria nombrat pels dos màxims sacerdots. Amb la seva autoritat regia els assumptes religiosos de la societat mexica. Seria considerat com el pare dels *calmécac*, l'escola de formació superior, i era responsable de tots els sacerdots. Aniria ornamentat amb una

¹²⁴ Escola on es formaven els fills dels nobles, des d'on podien entrar a formar part de la casta sacerdotal i guerrera, entre altres. Sahagún, B: 256-258.

¹²⁵ Sobre l'elecció dels dos màxims sacerdots veure: Sahagún, B: 258-259..

¹²⁶ Sahagún, B: 208-217.

¹²⁷ Capital de l'Imperi asteca. v. mapa, pàg.5.

jaqueta de tela, un encenser i un sac. A més, tenia com a col·laborador el *Huitznáhuac teohuatzin* “el sacerdot de la regió de les espines¹²⁸” que el substituïa quan hi havia alguna situació extraordinària. Com a segon col·laborador del *Mexícatl teohuatzin* trobem el *Tepan teohuatzin*, que seria l’encarregat de vigilar el bon funcionament dels *calmécacs* de les ciutats que depenien de Tenochtitlan¹²⁹.

El sacerdot anomenat *Ometochtzin* era l’encarregat d’ensenyar els cants cerimonials i presidia el servei en el temple del déu del pulque, *Tezcatzoncatl*, i l’encarregat de custodiar els vasos, ornaments i vestimenta sacerdotal era l’anomenat *Tlaquimiloltecuchtlí*, que al seu torn tenia un subordinat anomenat *Tlillancácatl*.

A partir d’aquí podem separar els sacerdots en dues categories: els sacerdots menors, *Huey Teupixques*, i els sacerdots comuns, *Teupixques* “guardians del déu”.

En un nivell inferior trobem els *tlamacazque* “els que realitzen ofrenes” que desenvolupaven funcions diverses. Aquest era el títol que acostumaven a tenir els estudiants o els novells de les escoles i temples de formació sacerdotal. Vivien en els temples, familiaritzant-se amb les activitats diàries del servei als déus.

També trobem dones en el sacerdoci¹³⁰, *cihuacuauilli* “dones amb tonsura” que tenien com a funció posar les ofrenes de flors, tabac, etcètera a la deessa *Toci* “la nostra àvia”. Aquestes dones voluntàriament oferien els seus serveis als temples, creant-se una institució sota la supervisió del sacerdot del Templo Mayor, en la qual tindrien la funció de cuidar les ancianes de classes altes. A més hi hauria mares que donaven les filles al servei del temple i aquestes noies en tindrien cura fins que tenien edat per casar-se.

Els sacerdots, però, tenien també altres funcions dins de la societat, com ara, fer de docents en els *calmécac* “centres d’educació superior” i als *telpochcalli* “cases de joves”. Segons diuen les fonts pictogràfiques es dedicaven a observar el curs i el desenvolupament de l’ordenament del cel, així com la divisió entre el dia i la nit, els anys i altres períodes de temps.

Una de les funcions més rellevants la duia a terme l’anomenat *tonalpouhque* “el que llegeix i dicta quins són els destins”, que es basava en els *tonalámatl* i *xiuhámatl* “els llibres dels dies i els llibres dels anys”¹³¹.

Els sacerdots en gran mesura el que feien era dirigir la vida intel·lectual de la comunitat, creant pràctiques rituals per tal d’inculcar la força dels déus al poble, dirigint fins i tot les arts per expressar el sentiment religiós.

¹²⁸ Regió del sud, associada a *Huitzilopochtli*.

¹²⁹ v. mapa pàg.5.

¹³⁰ Sahagún, B: 227-228; Gutiérrez, J. M. P: 57; 74-76.

¹³¹ León-Portilla, M. (2005): 147-149.

En ser la part de la població que tenia contacte amb els déus, havien de cenyir-se molt més a seguir els rituals correctament. El déus manaven, els sacerdots interpretaven i feien d'intermediaris, mentre que el poble obeïa als déus. Anaven vestits de negre, no es pentinaven ni es tallaven el cabell i el duïen tacat de sang.

Els mexiques es van mostrar molt estrictes pel que fa al desenvolupament de les funcions sacerdotals, castigant severament aquells sacerdots que cometien negligències i males pràctiques dels rituals, llençant-los a la llacuna de *Tenochtitlan* i maltractant-los fins deixar-los quasi morts i llavors els abandonaven per tal que els seves famílies els recollissin.

A determinades hores els sacerdots oferien encens als déus en els temples. Els oferien copal¹³², escampant-lo per les parets del temple i l'estàtua del déu. Feien actes de penitència sovint, davant de la imatge del déu, punxant-se la llengua, els braços i les cames. Durant la nit procuraven que el foc dels temples sempre estigués encès. Per assenyalar les hores dels oficis utilitzaven flautes o caragoles. Cada matí festejaven el sol en la seva sortida, oferint sang que cremaven en forma d'encens.

Un sacerdot del recinte cerimonial era l'encarregat d'ensenyar a tots els joves i després els encomanava a un ministre per tal que els ajudés en les seves tasques. Aquests aprenents es dedicaven a escombrar els temples, vigilar durant la nit, etc. Aquells joves novells que decidien exercir com a sacerdots renunciaven a casar-se, i els que trencaven el vot de castedat eren castigats, segons la gravetat de la situació. La majoria de novells que arribaven a sacerdots assumien tasques permanents, tot i que d'importància secundària.

Els sacerdots de més rang eren, juntament amb els monarques, els únics que podien procedir a l'extracció del cor en els sacrificis humans. Els sacrificadors es pintaven el cos amb sutge o mangra, fet que els podia provocar efectes al·lucinògens, que segurament ajudaven a tenir valor per fer el sacrifici.

6.3 Comparació del sacerdoci:

Els sacerdots en les religions grega i asteca es conceben com un càrrec de funcionari de l'Estat, escollit per la comunitat, tot i que normalment eren fills d'aristòcrates i hi havia requisits per entrar a formar part d'aquest càrrec.

La vinculació entre el sacerdoci i haver de provenir de bona família deixa de manifest que era un grup més aviat tancat i molt relacionat amb la classe dirigent, i tant en el cas asteca com en el grec alguns dirigents tenien funcions sacerdotals en certs moments. Però cal destacar també que, a més de provenir de bona família, eren

¹³² Resina incolora.

individus que desenvolupaven un càrrec social destacat, ja fos a la família o en la comunitat.

Tot i haver-hi requisits per fer de sacerdot, no era un grup que s'allunyés de la comunitat, sinó que en formava part com qualsevol altre membre, i tenien dret de ciutadà. Cada sacerdot estava vinculat a una divinitat, a la qual estaven consagrats i per tant de cara a la comunitat eren personatges que transmetien molt de respecte. També hi podien accedir les dones, tot i que no van exercir una funció tan important com la dels sacerdots masculins. En el cas grec quedaven confiades a cultes específics o consagrades a deesses concretes que per les seves característiques requerien de la cura de sacerdotesses i en l'asteca tenien les funcions bàsiques com cremar encens o escombrar.

Bàsicament els sacerdots grecs i asteques tenien la funció de tenir cura del temple, del santuari i de dur a terme els sacrificis que corresponguessin, és a dir, estaven totalment vinculats al culte. Alguns d'ells tenien funcions oraculars. Aquests tipus de sacerdots, però, eren menys comuns, no tenien la mateixa vida que la resta i quedaven més reclosos. En el món asteca els sacerdots no quedaven exclosos de la comunitat però sí que cal destacar que feien vot de castedat i no es podien casar. En el cas grec, eren funcions que podien durar només un any o fins i tot una festivitat, ja que estaven vinculats a certs cultes.

Quedaven consagrats a una divinitat, però també rebien ajuda de joves que volien entrar al món del sacerdoci, en el cas asteca, i que per tant havien estudiat al *Calmécac*, o nois i noies en edat de canvi de l'adolescència a l'edat adulta en el cas grec. De totes maneres, aquests joves feien funcions menors als temples i santuaris que ajudaven no només en les tasques pròpiament relacionades amb els cultes i els sacrificis, sinó també en la cura dels temples, lloc on només podien entrar en les dues cultures els sacerdots, en excepció dels dirigents asteques els quals podien accedir-hi a canvi d'un pagament.

En el món grec, en no formar casta, podríem dir que tothom, dins dels requisits, podia exercir de sacerdot, en canvi a l'asteca estava més regulat a través de les escoles sacerdotals, on es formaven els fills de les classes dirigents, hi havia sacerdots ensenyant i d'on sortien joves preparats en funcions com guerrers o sacerdots.

El seu aspecte comptava a l'hora de distingint-los de la comunitat. En el cas grec vestien de blanc o púrpura, en canvi en l'asteca de color negre. Ambdós duen cabells llargs, tot i que en el cas asteca anaven molt més descuidats.

7. ELS TEMPLES:

7.1 Els temples grecs:

En l'Època Fosca encara no hi hauria temples, sinó altars improvisats que contaven d'un recinte sagrat al seu voltant. Fins Època Arcaica no apareixerien els temples edificats, però els altars seguirien estant a l'exterior, ja que era l'element clau del santuari.

L'edifici del temple el que feia era guardar la imatge de la divinitat, que normalment si era una deessa apareixia asseguda i si era un déu apareixia dempeus, una imatge més viril, però els sacrificis i les ofrenes es feien fora del temple, a l'altar¹³³.

Els santuaris tenien tres funcions bàsiques: la política, l'econòmica i la social. Políticament tenien la funció de guardar les lleis de la ciutat que podien aparèixer fins i tot inscrites en les parets del temple i les feia inviolables. Econòmicament es pot dir que funcionaven de bancs, ja que guardaven els tresors de les comunitats, albergant grans fortunes que en moments de necessitat agafaven de la divinitat¹³⁴. A més, els santuaris més grans comptaven amb terres que podien ser explotades pels mateixos treballadors del temple, cedides o llogades a persones privades. Socialment funcionaven com a refugi en cas de guerra o persecució, ja que eren recintes sagrats, i per tant era lògic que molts dels santuaris necessitessin d'un espai ampli de terres. També, però, eren el lloc idoni per fer grans banquets, ja que a les cases particulars no hi havia gaire espai¹³⁵.

A més d'aquestes tres funcions, els santuaris eren el lloc on es feien els sacrificis, on s'entrava en contacte amb la divinitat, on es feien promeses i es demanava ajuda al déu a través de sacrificis i ofrenes de tot tipus. De la mateixa manera que els sacrificis es feien a l'aire lliure i els oficiaven els sacerdots, també eren els únics que podien entrar al temple, es cuidaven de la imatge de la divinitat i dels tresors consagrats a aquesta.

La ubicació dels santuaris i temples està totalment relacionada amb la divinitat a la que es retia culte, així trobaríem que a l'acròpolis normalment hi haurà temples a Zeus¹³⁶ i Atena, mentre que déus com Apol·lo i Demèter tindran els seus temples a l'àgora, però déus com Posidó o Hera els tindran fora de les ciutats. Els santuaris situats fora de les ciutats, es van convertir a la llarga en santuaris panhel·lènics, com Olímpia.

Els cultes es feien a l'aire lliure, per tant no hi havia la necessitat d'elevat els temples i es limitaven a fer-los vistosos des de fora. Això no exclou que molts dels recintes sagrats es trobaven en punts elevats i les acròpolis de les ciutats es distingien de

¹³³ Hom. *Il.* 6.285-311

¹³⁴ Finley, M.I, *The ancient economy*, (University of California Press, 1973)

¹³⁵ Bremmer, J.N (1999): 62-68.

¹³⁶ Zeus també era venerat als cims de les muntanyes per la seva relació amb la meteorologia, com el culte de Zeus Acreu al Mont Pelion.

la zona urbanitzada per estar en turons, així doncs, no es va desenvolupar l'estructura, sinó la decoració d'aquesta ja que el que es pretenia era que el temple fos monumental, molt vistós des de fora i molt ornamentat¹³⁷.

7.2 Els temples asteques:

Els temples eren el lloc on es realitzaven bona part dels cultes i dels sacrificis humans. Estaven formats per una base de forma piramidal, d'altura variable, en el punt més alt dels quals hi havia situat el santuari on el sacerdot custodiava la imatge del déu. Entre el santuari i les escales per arribar a la part més alta s'hi situava el *Téchcatl*, la pedra sacrificial.

Els temples es trobaven en diversos llocs com ara barris, camins, serres, etc., però *Tenochtitlan* comptava amb un recinte cerimonial, on es realitzaven espectacles religiosos com els sacrificis humans, anomenat *Huey Teocalli* més conegut com a Templo Mayor. El recinte era un espai molt gran de forma rectangular, que estava envoltat per un mur i dins s'hi trobaven els diversos edificis, temples i estructures¹³⁸.

Maqueta del Templo Mayor feta per Ignacio Marquina. Museo Nacional de Antropología. Ciutat de Mèxic

Templo Mayor. Museo del Templo Mayor. Ciutat de Mèxic

Eren molts els que dedicaven la seva vida a cuidar-se dels temples, com ara els sacerdots, dones dedicades al culte, novells o particulars. Per al correcte desenvolupament de les seves funcions comptaven amb nombroses donacions, béns i ofrenes. Els temples tenien assignades amplies extensions de terra per contribuir en les despeses dels cultes, però també alguns particulars cedien terres al servei religiós, les quals eren treballades de manera voluntària pels anomenats *macehuals*, que era l'estament social que quedava per sobre dels esclaus; així doncs, tota la comunitat d'una manera o altra participava del manteniment i la supervivència dels sacerdots, de les festivitats, etc.

No era permesa l'entrada de qualsevol dintre del temple; només els senyors i els dirigents d'alt rang dins la societat tenien pas lliure, però a canvi havien d'oferir un esclau per immolar-lo al déu d'aquell temple.

¹³⁷ Finley, M.I: 162-168.

¹³⁸ Sahagún, B: 208-217; Marquina, I., Templo Mayor de México, INAH, (Ciudad de México, 1997).

Segons sembla, el recinte cerimonial de Tenochtitlan comptava amb molts sacerdots. El temples principals tenien fins a uns quaranta cada un, i altres de més petits comptaven amb tres o quatre.

No se sap exactament quantes portes tenia el recinte: en algunes fonts n'apareixen tres, en d'altres quatre. De totes maneres, el que és segur és que les més importants eren les que correspondrien a les grans calçades que comunicaven amb altres poblacions.

7.3 Comparació dels temples:

Els temples tant grecs com asteques estaven normalment situats en zones altes, visibles des de lluny, tot i que la seva situació també depenia de la divinitat a la qual el temple estigués consagrat. Podien formar part de santuaris o funcionar de manera independent. Simbòlicament es pot dir que el temple representava el lloc on es guardava la imatge del déu, la seva casa entre els homes, i on es feien els sacrificis i ofrenes per a aquest.

No eren edificis de lliure accés i la seva custòdia queda sota la figura del sacerdot en ambdues cultures. Els sacerdots i els seus ajudants eren els únics que podien accedir dins del temple, i per tant els sacrificis s'havien de fer a l'exterior, en altars als quals podia accedir tothom. Els altars es trobaven en l'exterior del temple ja que fer un sacrifici a dins s'entenia com un sacrilegi. En el cas asteca l'altar estaria sobre la base del temple i en el cas grec estaria totalment fora. Només en el cas asteca trobem que és possible l'accés al recinte sagrat, però de forma excepcional i pagant amb la vida d'un esclau que seria sacrificat a l'altar.

Troblem que en les dues civilitzacions els temples tenien un paper important dins l'economia. Sobretot els santuaris tenien personal, ja fos dedicat exclusivament al recinte com també voluntaris, que treballaven terres cedides o de propietat del santuari per tal que el recinte estigués en bones condicions i els sacerdots poguessin viure.

Els cultes, doncs, suposaven despeses pel santuari i era tota la comunitat que l'ajudava per tal de poder seguir duent a terme aquestes celebracions que a la fi eren per tothom. A part de la col·laboració amb el cultiu de les terres explotades pels santuaris, els sacerdots també rebien donacions de les classes més altes en forma d'ofrenes que es consagraven a la divinitat.

Arquitectònicament, però, les dues tipologies de temples no es poden comparar tot i que a grans trets funcionessin com una institució força semblant dins de les dues societats. Els temples asteques tenien una estructura bàsicament piramidal, de més o menys altura, els grecs, però, van desenvolupar molt més l'estètica exterior que no pas l'estructura.

Finalment, caldria destacar una part de l'estructura dels temples asteques potser no tant evident, però funcional i amb un interès de cara a la població. Les seves escalinates representaven molt més que l'ascens al temple i l'arribada a l'altar sacrificial. Eren escales molt verticals que provocaven que l'individu havia de pujar en una posició reverencial per tal de no caure enrere. Els temples grecs no tenien estructures que impliquessin una actitud en el fidel tant marcades com aquestes. Aquest és un fet que segurament està vinculat amb els sacrificis humans que es realitzaven just sobre l'escalinata del temple.

8. ELS RITUALS:

8.1 Els rituals grecs:

El ritual¹³⁹ a Grècia no tenia un sol nom, ja que es concebia com a quelcom rutinari i comú entre tothom i que depenia molt del tipus de cerimònia que es fes. Per tant cal destacar que la noció de “ritual” a l'Antiguitat no existiria.

Trobarem també rituals més senzills, en què l'individu entrava en contacte amb la divinitat a través de la comunicació, la pregària, i rituals més complexos com els festivals que estaven constituïts de diversos actes de caràcter sagrat, com processons, sacrificis, balls, banquets o jocs esportius.

La pregària habitualment s'anomenava *ἐνχρή*, tot i que també hi ha altres termes per designar aquesta acció, com *ἀπα*. Consistia en una invocació a la divinitat, una interpellació i finalment una súplica¹⁴⁰, tot i que normalment estaven acompanyades d'una ofrena per a la divinitat que en un inici es dipositaria en altars a l'aire lliure. Era un acte que es feia en veu alta i dempeus aixecant les dues mans enlaire.

Les processons¹⁴¹ podien ser de diversos tipus: la processó nupcial, la sacrificial o la processó amb una estàtua de la divinitat. Eren actes, doncs, que tenien diverses funcions, tot i que a nivell general podríem considerar que eren una forma de demostrar en públic un estatus social.

El ritual més important en el món grec, però, era el sacrifici. Hi havia diversitat de sacrificis, des d'hecatombes fins a sacrificis individuals, passant per líquids, vegetals i animals. Aquests sacrificis es duïen a terme en els santuaris, primer en forma d'altars a l'aire lliure, en espais naturals sagrats, que derivaran a recintes i santuaris amb temples i diferents tipus d'altars segons el sacrifici que es feia.

Les ofrenes en forma líquida, libacions, es podien fer en grup o individualment. Deixaven caure unes gotes d'aigua, mel, vi, o altres líquids a l'altar o en una copa. Les

¹³⁹ Burkert, W (2007): 77-117; Bremmer, J.N. (1999): 69-92; Nilsson, M., *Historia de la religión griega*, 122-137 (Buenos Aires, 1968).

¹⁴⁰ Hom. *Od* 4. 759; Il. 16.220 ss.

¹⁴¹ Hdt, 1.31.

ofrenes sòlides podien ser vegetals, com ara cereals o fruita però la millor ofrena eren els animals, normalment domèstics. Exceptuant els animals més grossos com els bous o els toros que estaven destinats a la gent més acabalada, els animals més comuns eren cabres i ovelles. Es matava l'animal a l'altar consagrant-lo a la divinitat i fent-la partícip del banquet. Les parts més preuades del bestiar, les primícies sacrificials¹⁴², es guardaven per a les persones més influents o els convidats al banquet i la resta es repartia equitativament, mentre que es reservaven les parts que l'home no consumia com els ossos o la pell per a la divinitat.

En aquest tipus de sacrificis podem distingir els ordinaris, *θυσία*, i multitudinaris, *ἐκατομβή*¹⁴³, que es feien a l'altar del santuari. Però també els extraordinaris, *ὀλοκαύτωμα*¹⁴⁴, que estaven destinats a divinitats subterrànies, difunts o herois. Es degollava al costat de l'altar l'animal, que en aquests casos podien ser gossos, cavalls o altres animals, se'l dessagnava en un forat, *βόθρος*, i finalment se l'incinerava sencer. Aquests sacrificis extraordinaris es feien només en circumstàncies puntuals, en canvi els sacrificis ordinaris que es feien comunitàriament estarien vinculats al calendari.

Els sacrificis segons Vernant¹⁴⁵ de l'Escola de París s'haurien d'analitzar des d'un punt de vista d'activitat social, un mecanisme de redistribució de la riquesa. Walter Burkert¹⁴⁶, en canvi, interpreta el sacrifici com un acte de restitució a la natura d'allò que s'ha pres, ja que els humans agafen de la natura el que necessiten i cal agrair-ho.

Entre els rituals més complexos trobem els rituals iniciàtics, que destaquen per ser rituals de transició individual que marcarien un canvi d'estatus de la persona. Hi havia ritus vinculats a un grup d'edat, com el ritus de maturació, i ritus iniciàtics vinculats a grups religiosos, com els misteris. El segon cas no és gaire conegut, però el primer representava a un sector de la comunitat molt concret, l'aristocràcia, i normalment comportava una segregació de la societat, una iniciació en la sexualitat i a altres activitats vinculades al gènere de l'individu, com l'exèrcit o el matrimoni.

Finalment, un altre ritual a destacar és la purificació, que pot ser des d'un ritual senzill com rentar-se les mans fins a cerimònies que engloben tota una ciutat. Aquest ritual respon al tabú de la impuresa, i com que el creient no vol estar contaminat, cal purificar-se en certs moments de la vida: el naixement, en què es rentava la criatura, la mare i el lloc de naixement, la sexualitat i la mort, en què es renta el difunt i els que participen en el funeral.

¹⁴² Hom. *Od.* 14.414-448.

¹⁴³ Hom. *Il.* 1.442-445.

¹⁴⁴ Paus. 7.18.11-13; Xenofont, *An.*, 7.4-6.

¹⁴⁵ Vernant, J.P., *Los orígenes del pensamiento griego*, (Paidós, 1992).

¹⁴⁶ Burkert, W., *Homo necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*. (University of California Press, 1983).

Aquest ritual, a més, està molt relacionat amb el *μίασμα*, una taca que cal expulsar per tal que no afecti a tota la comunitat. El *μίασμα* es relacionava amb les guerres, en què s'havia d'enterrar els morts amb els ritus corresponents, rentar-ho tot i fer holocausts, o els crims, en què calia expulsar de la comunitat la persona o persones culpables¹⁴⁷.

8.2 Els rituals asteques¹⁴⁸:

Les diverses celebracions i sacrificis que feien els asteques al llarg de l'any, així com la interpretació dels mites i creences tenien lloc als recintes sagrats, que contenien nombrosos temples, com ara el recinte de la ciutat de *Tenochtitlan* o altres regions del domini asteca. Es podien distingir dos tipus de festivitats, les festivitats fixes en el calendari de l'any i les festivitats que canviaven de mes cada any¹⁴⁹.

Normalment els rituals eren una representació dels mites i estaven estretament lligats al calendari solar, així doncs, a cada mes hi havia varies celebracions on es duïen a terme sacrificis i rituals en dies determinats, a més dels rituals que s'anaven movent cada any.

El ritual per excel·lència pels asteques era el sacrifici humà. Aquest sacrifici tenia un gran simbolisme, ja que no només era una ofrena als déus, sinó que també recreava el mite del sacrifici dels déus per tal de crear el cinquè sol¹⁵⁰, per tant, el sacrifici humà s'entenia com la garantia de la vida dels déus i l'equilibri del cosmos. Aquest ritual tot i ser una civilització complexa i avançada culturalment, va seguir existint com un ritual fossilitzat.

Les víctimes que servien per fer els sacrificis humans eren diverses. Els presoners de guerra eren els més preuats, i com més fort i més alta posició tenia l'adversari millor. Els esclaus, en canvi, eren utilitzats en cerimònies més secundàries, i les dones i els nens en rars ocasions es sacrificaven pels rituals de fertilitat.

El sacrifici humà es podia dur a terme de tres maneres diferents: a través de l'extracció del cor de la víctima, que normalment era un esclau. En aquest sacrifici el cor era la part que s'oferia als déus; clavant fletxes a la víctima; la cremació de l'individu mig conscient o l'escorxament. Gràcies a aquests sacrificis els déus permetien a la comunitat l'èxit militar, un èxit que no era possible sense el favor diví, per tant, guerra i sacrificis humans estaven plenament lligats.

*Sacrifici humà. Còdex
Magliabechiano,
Làmina 70*

¹⁴⁷ S. O.T. 95-101.

¹⁴⁸ León-Portilla, M. (2005): 175-178; Gutiérrez, J.M. P.: 117-135.

¹⁴⁹ Sahagún, B: 91-122; Gutiérrez, J.M. P.: 117-129.

¹⁵⁰ v. Cosmogonia i teogonia asteques. Pag.10.

Techcatl, Museu Nacional d'Antropologia, Mèxic

En l'extracció del cor, el sacerdot col·locava el cos de la víctima sobre el *techcatl* (la pedra de sacrificis) i li extreia el cor amb les mans, li tallaven el cap i el col·locaven al *tzompantli* (altar de pedra amb una estaca de cranis).

Tot les festivitats establertes en el calendari, també cal destacar els rituals vinculats a la vida quotidiana, com els naixements¹⁵¹ o els jocs entre altres¹⁵². En els naixements es feia un discurs dirigit a l'infant, i segons si era nen o nena se li donaven obsequis, relacionats amb la guerra si era nen i relacionats amb la casa si era nena.

Dins d'aquests rituals quotidians trobem els jocs, que tenien un simbolisme importantíssim desvinculat a l'entreteniment: els jocs formaven part dels sacrificis, no es tractaven de competicions. En presentarem dos: l'*ollamalitzli* era un joc de dos equips que es jugava en un pati en forma de H, el *tlachtli*, que representava el món. A ambdós costats hi havia murs i al mig de cada mur s'hi col·locava una anella de pedra o fusta. Els jugadors es passaven una pilota que només podien tocar amb els colzes, malucs i cames. Aquesta pilota representava el Sol o la Lluna i l'havien de fer passar per l'anella.

Tlachtli. Còdex Borgia. Làmina 45

Anella del Tlachtli. Museo de Sitio de Xochicalco, Morelos.

El segon joc és l'anomenat pels espanyols “el volador”, que es duia a terme damunt d'un tronc alt on es col·locava una plataforma des d'on homes vestits d'ocell o déus, subjectats per cordes es llençaven al buit provocant que les cordes es desenrotllessin i fessin girar la plataforma simulant el vol dels ocells. Aquesta és una pràctica que encara es pot veure en algunes parts de Mèxic.

¹⁵¹ Sahagún, B:120-121.

¹⁵² Gutiérrez, J.M. P: 61-69.

Ritual del “volador”. Ciutat de Mèxic

A part de sacrificis humans també s'acostumaven a fer ofrenes animals¹⁵³, o també trobem l'oferiment de la pròpia sang, que es podia fer de diverses formes: es travessaven vares a les orelles; llengua o altres parts del cos; es punxaven amb espines; es tallaven amb ganivets o es foradaven els llavis; entre altres pràctiques. La sang, en molts casos s'utilitzava d'encens pel déu o per alimentar-lo, pintant els llavis de la imatge. Les flors, els perfums i els cereals¹⁵⁴ també acostumaven a ser ofrenes corrents. Els rituals estaven envoltats de música, balls i banquets, però també s'hi incloïa el teatre, processons o cants.

Finalment, com a ritual destacable trobem la purificació personal¹⁵⁵ en forma de penitència per tal que els déus allarguin la vida a l'individu. Hi havia molts tipus de purificacions, que podien ser públiques o privades. Podien anar des de petits rituals de dejunis, banys purificadors, autolesions per tot el cos per tal d'oferir la sang a les divinitats o les confessions als sacerdots que comportaven un període de penitència. Però la forma suprema de purificació era l'autosacrifici, que anava acompanyat d'oracions i ofrenes i no era gens inusual fins i tot entre els joves.

8.3 Comparació dels rituals:

Podem veure forces similituds entre els rituals grecs i asteques. En primer lloc podem generalitzar que trobem uns sacrificis simples, normalment de caràcter individual i uns rituals en forma de festivitats comunitàries en les quals es duen a terme activitats sagrades i acostumen a estar vinculades als calendaris.

Els rituals, en els dos casos, podem considerar que són representacions dels mites que engloben les divinitats, o si més no estan estretament relacionats amb aspectes de la divinitat a qui es dedica el ritual o festivitat. Fins i tot els rituals canvien segons la divinitat a qui van dirigits i les ofrenes també són diferents.

¹⁵³ Sahagún, B: 217.

¹⁵⁴ Sahagún, B: 119.

¹⁵⁵ Gutiérrez, J.M. P: 64-66.

En ambdós casos les ofrenes són presents sempre en els rituals d'una o altra forma. En el cas grec abunden les ofrenes líquides, vegetals i animals en nivells diferents d'importància segons l'ofrena. En el cas asteca trobem les mateixes ofrenes, però cal destacar el sacrifici per excel·lència, el sacrifici humà, que en el món grec no trobem, tot i que en diversos mites s'explica, però en cap cas podem afirmar que a Grècia n'hi haguessin, ja queda palès que eren molt mal vistos i comportarien un gran càstig¹⁵⁶. En tot cas, el que trobem semblant a un sacrifici humà, és la substitució de l'individu per un animal¹⁵⁷. Per als grecs l'ofrena més important esdevé l'animal i en el cas asteca és el propi home en representació dels déus. L'ofrena a més, adquireix un caràcter o un altre dependent del que se sacrifica i de la quantitat. Tothom participava dels rituals, però els sacrificis més importants, com els d'animals en el cas grec i els humans en el cas asteca els feien els sacerdots.

Dins de les festivitats més grans en els dos casos també trobem activitats com balls, banquets, teatre o jocs, que no representen la competició, sinó una mostra de respecte i simbologia. Les activitats físiques que es realitzaven en les dues cultures es feien a través de rituals totalment diferents: en el cas grec eren individuals i com hem pogut veure en el cas asteca acostumaven a ser en equips. Cal destacar, però, la vinculació de les arts literàries, les danses, la música i les actuacions dramàtiques o còmiques als rituals.

Finalment, cal destacar el ritual de purificació, present en les dues religions. En el món grec apareix normalment com un fet que afecta a tota la comunitat, encara que només sigui un individu el que cal purificar. En el cas asteca la purificació és constant i és un mateix el que té present que cal fer penitència sovint, un fet curiós ja que com hem vist en l'apartat de cosmogonia i teogonia els asteques no es regien pels actes en vida, sinó per la forma de morir. Tot i això, trobem diverses formes de penitència i algunes de molt dures que suposen l'autolesió i l'ofertament de sang als déus. En el cas grec trobem que la purificació és més simbòlica, hi ha rituals en què físicament es purifica l'individu, ja sigui amb aigua o amb el sacrifici d'un animal, però no trobem el penediment, ja que el destí està marcat i l'home no és més que un titella dels déus.

¹⁵⁶ Hom. *Od.* 11,582.

¹⁵⁷ Eur. *I.T.*; *I.A.*

9. CONCLUSIONS:

Les conclusions que podem extreure de l'estudi comparatiu queden paleses en els diversos apartats de comparació dels cinc blocs principals que s'han tractat per tal de tenir una visió general de la religió grega i asteca. Tot i tractar dues religions, que com veiem a la introducció, no poden haver estat en contacte per motius geogràfics i cronològics, hem pogut constatar abundants punts concrets i bàsics dins de la formació d'ambdues religions que són similars o fins i tot idèntics en el cas d'alguns mites o divinitats.

És un estudi que com hem pogut veure no queda estancat, sinó que podem seguir analitzant més punts de contacte o divergències. Tot i que personalment considero que cal un estudi exhaustiu de les dues religions a comparar per tal de poder obtenir molts més resultats, ja que amb el poc temps que he pogut posar-me en contacte amb la religió asteca considero que he arribat a resultats positius, i de ben segur que amb un major coneixement i aprofundiment en les dues religions, aquest estudi pot seguir endavant.

Caldria continuar dins la línia de la mitologia, ja que hem pogut veure que diversos mites són pràcticament iguals o serveixen per justificar els mateixos elements. A més, moltes vegades són una font per comprendre els cultes lligats a la religió, que són bàsics per entendre el seu desenvolupament al llarg del temps i els seus canvis o sincretismes. Val a dir que el grau d'aprofundiment que hagi pogut oferir sobre el món asteca de ben segur és molt inferior al grec, ja que per mi ha estat un repte introduir-me de cop i sense cap noció bàsica a l'estudi d'aquesta religió.

Finalment, m'agradaria expressar que aquest treball no ha tingut per objectiu demostrar cap contacte o cap de les teories que s'exposaven a l'inici de l'estudi, sinó posar de manifest que tot i que actualment la mitologia comparada pràcticament no té pes dins del món acadèmic, té sentit conèixer-la, ja que ens aproxima al desenvolupament de les cultures, als patrons que curiosament segueixen les formes socials organitzades de l'antiguitat en l'àmbit religiós abans de passar al coneixement científic que actualment es troba en molta part de la població

10. BIBLIOGRAFIA:

- BERNABÉ, A., *Dioses, héroes y orígenes del mundo. Lecturas de mitología*, Abada Editores, 2008.
- BREMMER, J. N., *Greek religion*, The Classical Association Oxford University Press, 1994.
- *La religión griega: Dioses y hombres: Santuarios, rituales y mitos*, Ediciones El Almendro, 2006.
- BURKERT, W., *Homo necans, The Antropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*, University of California Press, Los Angeles, 1983.
- *Religión griega arcaica y clásica*, Abada Editores, Madrid, 2007.
- BUXTON, R., *Todos los dioses de Grecia*, Oberon, 2004.
- COLOMBO, I. C., *La religión griega: Dioses, mitos y misterios*, Alianza Editorial, 2005.
- ELIADE, M., *Dioses, Diosas y Mitos de la creación. Volumen I De los primitivos al zen*, Azul, 2008.
- EVANS-PRITCHARD, E. E., *Las teorías de la religión primitiva*, s.XXI de España Editores, 1991.
- FERNÁNDEZ, A., *Dioses prehispánicos de México*, Panorama, 2008.
- FRANCH, J. A., *Las culturas precolombinas de América*, Alianza Editorial, Madrid, 2000.
- *Mitos y literatura azteca*, Alianza Editorial, 2008.
- FRAZER, J. G., *La rama dorada*, Fondo de cultura económica, 2011.
- GARCÍA GUAL, C., *Introducción a la mitología griega*, Alianza Editorial, 2013.
- GENDROP, P., *Arte prehispánico en Mesoamérica*, Universitat de Texas, 1970.
- GRIMAL, P., *Diccionari de mitologia grega i romana*, Edicions de 1984, Barcelona, 2009.
- HESIODE, *La teogonia. Els treballs i els dies*, Traducció de Joan Castellanos i Vila, La Magrana. Clàssics de Grècia i Roma, 2012.
- HOWATSON, M.C., *Diccionario de la literatura clásica*, Alianza Editorial, Madrid, 2004.
- JONES, N., *Enciclopedia de los Mitos*, Swing, 2008.
- LEÓN-PORTILLA, M., *Los antiguos mexicanos*, Fondo de cultura económica, Ciudad de Mexico, 1973.
- *Literaturas indígenas de México*, Colecciones Mapfre, Madrid, 1991.

- *Aztecas-Mexicas, Desarrollo de una civilización originaria*, Algaba Ediciones, 2004.

MARQUINA, I., *Templo Mayor de México*, Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1997.

MÜLLER, F. M., *Mitología comparada*, Olimpo, 1988.

NILSSON, M. P., *Historia de la religiosidad griega*, Gredos, 1953.

- *Historia de la religión griega*, Eudeba Ed. Buenos Aires, 1961.

ORTIZ, A., *Mitologías amerindias*, Enciclopedia Iberoamericana de las Religiones (EIROS), Trotta Editorial, Madrid 2006.

PORRO GUTIÉRREZ, J. M., *El simbolismo de los Aztecas: su visión cosmogónica y pensamiento religioso*, Valladolid, 1996.

RIVERA DORADO, M., *Arqueología Americana*, Editorial Síntesis, 1992.

SAHAGÚN, B., *Historia general de las cosas de Nueva España, I*, Dastin, Madrid, 2009.

TREJO, S., *Dioses, mitos y rito del México antiguo*, Miguel Ángel Porrúa Grupo Editorial, 2008.

VAILLANT, G. C., *La civilización azteca: origen, grandeza y decadencia*, Fondo de Cultura Económica, Ciudad de México 1973.

VERNANT, J.P., *Los orígenes del pensamiento griego*, Paidós, 1992.

VILLANES, C., - I. CÓRDOVA, *Literaturas de la América Precolombina*, Istmo, 1990.

WILLIS, R., *Mitología del mundo*, Blume, 2011.